

ISSN:1309 4173

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Volume 12/2 April 2020

HISTORY STUDIES ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Volume 12/2 April 2020

Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı
A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz

Baş Editörler

Prof. Dr. Osman KÖSE

Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

History Studies

International Journal of History

A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz
Volume 12/2
Nisan / April 2020

History Studies Dergisi iki ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
History Studies Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları History Studies Dergisi'ne aittir.
Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.
Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

The History Studies is an international, peer-reviewed journal and published every two months.
Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the History Studies. The History Studies has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the History Studies.
The Editorial Board makes the final decision to publish articles.
No article is returned to authors.

History Studies Dergisi **ULAKBİM** üyesidir
Journal of History Studies is a member of **ULAKBIM/TR-DİZİN**

Journal of History Studies
Indexed by **ASOS, EBSCO, DOAJ, Index COPERNICUS**,
and **Index ISLAMICUS**

History Studies
Volume 12/2, April 2020

HISTORY STUDIES
Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Volume 12/2, April 2020

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Şeyma Ece Karagöz **361-367**
Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz
(17 Nisan 1970 – 15 Haziran 2019)
Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz
(17 April 1970 – 15 June 2019)

Nermin Zahide Aydın **369-388**
Demokrat Parti'nin İktidara Gelmesinde Refik Koraltan'ın Rolü
Refik Koraltan's Role in Democrat Party's Coming to Power

Arzu Boy - Mehtap Başarır **389-412**
Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi (İngiltere Türkiye ve Rusya)
The Straits Question in Lausanne Talks (England Turkey Russia)

Yıldız Deveci Bozkuş **413-426**
Osmanlı Modernleşmesinde Ermeni Bir Entelektüel: Hukukçu Orhan Vahan
Armenian Intellectuals in Ottoman Modernization:
The Example of Lawyer Orhan Vahan

Mehmet Evsile **427-436**
Türkiye'de Madencilik Alanındaki Gelişmelerin Günlük Hayata Yansımaları (1923-1950)
The Reflection of Developments in Mining in Turkey to The Daily Life (1923-1950)

Irmak Karabulut **437-465**
Lozan Antlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemeleri: Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi ve Üç Örnek Dava
Mixed Arbitral Tribunals Created After the Treaty of Lausanne:
Anglo- Turkish Mixed Arbitral Tribunal and Three Example Cases

Özlem Karapınar **467-495**
Trakya'nın Yeni Sakinleri: Göçmenler (1934-1938)
New Residents of Thrace: Immigrants (1934-1938)

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 12 Issue 2, A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020
DOI Number: 10.9737/hist.2020.836
Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 20.12.2019 Kabul Tarihi: 08.01.2020
Atıf Künyesi: Arzu Boy - Mehtap Başarır, "Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi (İngiltere Türkiye ve Rusya)", *History Studies*, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12/2, Nisan 2020, s. 389-412.

Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi (İngiltere Türkiye ve Rusya)

The Straits Question in Lausanne Talks (England Turkey Russia)

Dr. Arzu Boy - Dr. Mehtap Başarır
ORCID No: 0000-0001-7611-7975 / 0000-0001-6317-7469
Kafkas Üniversitesi - Harran Üniversitesi

HISTORY STUDIES

Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

Öz: Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın galip ülkeleri tarafından mağlup ülkelere zorla kabul ettirilen barış antlaşmalarına benzememektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf devletlerinin aynı zamanda müttefiki konumunda yer alan Sovyet Rusya ile mevcut dayanışmalarının çökmesi ve Atatürk'ün önderliğinde başlayan halk mücadelesinin Milli Mücadele devrinde askeri alanda kazandığı zaferler Türk dış politikasına başarılar katmıştı. Bu çalışma, Lozan Konferansı görüşmelerinde temas edilen ve uluslararası siyasi bir mesele kabul edilen Boğazlar meselesinin, üç görüş kapsamında İngiltere, Sovyet Rusya ve Türkiye arasında ne şekilde tartışmalara sahne olduğunu ve Lozan görüşmelerine alınmak istenmeyen Rus elçisinin nasıl öldürüldüğünün tespitini amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, İngiliz Avam Kamarası Zabıtları'ndan konuyla ilgili parlamento söylemleri, belge tarama metoduyla ulusal basında yer alan haberlerle birlikte, alan yazında konu ile ilgili temel eserler üzerinden elde edilen bilgilerle sürecin işleyişi aktarılmaktadır. Görüşmeler esnasındaBoğazların açıklığını savunan ve Müttefik görüşlerine yakın duran Türkiye, Boğazların tahkim edilmemesini ve bazı garantiler verilmesi karşılığında savaş gemilerinin serbest biçimde Boğazlardan geçişini kabul etmiştir. Çalışma, Lozan Konferansına ait özel bir meseleye dair hem İngiliz ve Türk parlamentosunun hem de ulusal basının nasıl hareket ettiğini anlatmasıyla alan yazında benzerlerinden ayrılan bir özgünlüğü barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, Boğazlar, Karadeniz, Lord Curzon, Çiçerin, İnönü.

Abstract: The Lausanne Treaty does not resemble peace treaties that were imposed by the victorious countries upon the defeated ones of the war after the First World War. As a matter of fact, after the First World War, the collapse of the existing solidarity with the Soviet Union, which was also the ally of the Entente States, and the victories of the popular struggle which started under the leadership of Atatürk in the field of the National Struggle gained success in Turkish foreign policy. This study aims to identify the killing way of the Russian ambassador that wasn't to be included in the Lausanne meetings, and how the straits question which was discussed and considered as an international political issue in the Lausanne Conference talks, became a matter of debate between Britain, Soviet Russia and Turkey within the scope of three different opinions. Within the scope of this aim, the course of proceeding has been conveyed through parliamentary discourses on the issue taken from TGNA Minute Bulletins and British House of Commons Minutes, news in the national press by document scanning and information obtained from the main works in the body of literature related to the subject. It is understood in conclusion that although Soviet Russia, which defended the closure of the Straits, argued that this would serve Turkish interests, Turkey the defending of the opening of the Straits and standing close to Allied opinion, accepted the free passage of warships through the Straits in exchange for the non-arbitration of the straits and the provision of certain guarantees. The study has an originality that differs from its peers in the body of literatureby explaining how the British and Turkish parliament and the national press act on a special issue of the Lausanne Conference.

Keywords: Lausanne Conference, Straits, Black Sea, Lord Curzon, Chicherin, İnönü.

Giriş

Anadolu'nun işgale uğramasının ardından, Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı başlamış ve Büyük Taarruz Savaşı'yla birlikte yaşanılan Yunan bozgunundan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylül 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni barış konferansına davet etmişlerdir. Belirtilen tarihte ateşkes ve barış yapma çağrısında bulunan Batı ülkelerine, kendisine verilen bazı koşullar ve sözlü güvenceler karşısında 29 Ekim 1922'de olumlu yanıt veren Türkiye, Mudanya'da ateşkes görüşmelerine katıldı. Böylece Batı ülkeleriyle 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Trakya ve İstanbul'un işgalden kurtulması mümkün kılınmış, geriye fiilen kurulmuş bulunan milli bir devletin milli sınırları içerisinde tam bağımsızlığının hem hukuki hem siyasi bakımdan tanınması kalmıştı. Buradan hareketle barış konferansının Lozan'da toplanması kararlaştırılmıştır.[1]

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı müzakerelerinin ilk dönemi 4 Şubat 1923'e kadar devam etmiş ancak taraflar arasında uzlaşma olmaması nedeniyle kesintiye uğramıştır. 23 Nisan 1923'te başlayan konferansın ikinci dönemi, 24 Temmuz 1923'de imzalanan antlaşma ile sona ermiştir. Bu münasebetle Osmanlı Devleti'nin fiili varlığını sona erdiren hükümlere sahip Lozan Konferansı, uluslararası hukukta halen geçerliliğini devam ettiren Lozan Antlaşması adıyla tarihte yerini alarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki temellerini oluşturmuştur.[2] Bu önemli konferansta Türkiye'nin temsilcisi sıfatıyla Lozan'a gidecek Türk heyeti, baş delege İsmet Paşa'nın yanı sıra esas olarak iki delegeden, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve eski maliye Bakanı Hasan Bey'den (Saka) oluşuyordu.[3]

Delegelerin ve onlara eşlik eden heyetin İstanbul'a gelip buradan trenle Avrupa'ya geçmelerine karar verilmişti. Lozan'a gidecek Türk heyeti baş delegesi olan İsmet Paşa, Ankara'dan İstanbul'a ulaşır ulaşmaz gazetecilere beyanatta bulunmuş ve konferansta Türk heyetinin izleyeceği siyaseti, Misak- Milli'den ayrılmamak biçiminde özetlemiştir.[4]Boğazlarla ilgili TBMM'nin heyete verdiği talimat, Boğazlar ve Gelibolu üzerinde yabancı bir askeri kuvvetin kabul edilmemesi, bu minval kapsamında görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilmesi şeklindedir. Boğazlar rejimi konusunda Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ve hem Boğazlar rejimine hem de Trakya sınırına ilişkin konferansa çağrılan ülke Bulgaristan'dır.[5]

Boğazlar meselesi, Lozan Konferansı'nda, İngiltere, Rusya ve Türkiye arasında önemli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Nitekim genel olarak tarihi akış ve gelişime baktığımızda; deniz geçitlerinin daima milletlerin göçlerine, istila ordularına yol veren bir köprü vazifesi görmesi söz konusudur. Buradan hareketle, Tuna vadisiyle Avrupa'nın göbeğine kadar uzanan ve stratejik konumu dolayısıyla, dünya siyaseti bakımından pek önemli bir suyolu olan Türk Boğazları, birçok milletin geleceğine yön vermek ve hükmetmek adına Avrupa büyük devletlerinin siyasi nüfuz alanına dâhil olmuştur. Bu nedenle, Avrupa büyük devletleri, Boğazlara egemen olmak için çaba sarf etmişlerdir.[6]

HISTORY STUDIES
390
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[1] A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 82-83.
[2]Ümmü Gülsüm Polat, "Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 53, 2013, s. 248.
[3] Baskın Oran, "Lausanne Barış Konferansı", *Türk Dış Politikası (1919-1980),* C. 1 Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.215-238.
[4] Polat, *agm,* s.250.
[5] Oran, *age,* s.217.
[6] Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi,* Pan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 15.

Bu kapsam çerçevesinde İstanbul'u zapt eden Osmanlı Devleti Boğazları, 1453'ten 1841 tarihine kadar devlet eliyle harp gemilerine mutlak suretle kapatmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Boğazlar bu kez, antlaşmaya bağlı kapalılık ilkesine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda 1841 Londra, 1856 Paris ve 1871 Londra'da imzalanan Boğazlar antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti fiilen Boğazların hâkimidir. Geçiş müsaadesini isteyerek veya istemeyerek kendisi vermektedir. Ancak eğer bunu antlaşmalara aykırı biçimde vermişse diğer devletler itiraz etmişlerdir.[7] Bu açıdan Boğazlar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Akdeniz'in egemenliği için rekabet halinde bulunan İngiltere ve Rusya arasında önemli bir ara bölge olmuştur.[8] Böylece konferansta, Boğazların statüsü konusunda bir İngiliz-Rus rekabeti yaşanmıştır. Nitekim bu süreçte İngiltere, Boğazları Rusya'ya kapatmaya çalışırken, Rusya ise her vesile ile Boğazların açılmasında ve serbest geçişte ısrarcılığını sürdürmüştür.[9]

Rekabet halindeki iki devletten herhangi birinin yönetimine geçmesi durumunda, güç dengesinde önemli bir değişiklik yaratacak Boğazların egemenliği, daha güçsüz olan üçüncü bir devletin kontrolüne bırakılmıştır. Osmanlı Devleti, bu anlamda İngiltere ile Rusya arasında bir tampon görevi görmüştür.[10] Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğraması neticesinde, İtilaf Devletleri Boğazları ve aynı zamanda Türk topraklarını parçalayarak Anadolu'yu işgal etmiştir.[11] Diğer taraftan ise Rus Çarlığının yıkılması ve onun yerine kurulmuş olan SSCB'nin güçsüzlüğü, İngiltere'nin Boğazlara hâkim olmak için arzuladığı ortamı yaratmıştır.[12]

HISTORY STUDIES
391
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

Lozan Konferansı, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden ayırmak isteyen İngiltere'yi Boğazlar konusunda harekete geçirdiği gibi Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması için de harekete geçirdi. Diğer taraftan konferans, Türkiye ile Sovyetler Birliği ikili ilişkilerinde, Türk Boğazlarının bağlı olacağı rejim konularında görüş uyumsuzluğu da yarattı.[13] Nitekim konferansın çözüm sunması bağlamında en zorlu davalarından biri kabul edilen Boğazlar meselesinde üç farklı tez bulunmaktaydı. Bu tezler İngiltere, Rusya ve Türkiye tarafından savunulmaktaydı.[14] Böylece biz de çalışmamızda, konferansta dile getirilen üç farklı ülkenin görüşleri üzerinden Boğazlar meselesinin ne şekilde tartışmalara sahne olduğunu ve Lozan görüşmelerine alınmak istenmeyen Rus elçisinin nasıl öldürüldüğünü başlıklar içerisinde değerlendireceğiz.

1.Boğazlar ve Türkiye

Lozan Konferansı'nın açılış oturumunun gerçekleştiği 20 Kasım 1922 günü bir konuşma yapan İsmet Paşa, Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesinin yanı sıra eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylece Türkiye hem iktisadi, mali, hukuki konularda, hem de ülke meselelerinde haklarını savunurken yukarıdaki noktaları öne sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan Avrupa'nın en güçlü devleti olarak çıkan İngiltere'nin konferans boyunca en fazla üzerinde durduğu meseleler Musul ve Boğazların

[7] M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s. 344-347.
[8] *Age* ,s. 344-347.
[9] Fatih Tuğluoğlu,"Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 53, 2013, s.300.
[10] Burak S. Gülboy, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'deki Güç Dengesinin Değişimi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türkoloji Kültürü,* C.1, S.1, 2008, s.125.
[11] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s.3.
[12] Gülboy, *agm*, s.128.
[13] Bilge, *age*, s. 82.
[14] Tuğluoğlu, *agm*, s.300.

statüsüydü. İngiliz kuvvetlerinin Musul'da İngiliz donanmasının da İstanbul'da bulunması Türkiye'nin güvenliği açısından önem arz etmiştir. Bu nedenle konferansın ilk kısmı, genel çerçevede İngiltere ile olan anlaşmazlıklar üzerinde devam etmiştir. Konferansa, Boğazlarla ilgili olarak Türkiye'nin ısrarı ve isteği üzerine Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişlerdi.[15]Bulgaristan, Ruslara Karadeniz'de bir deniz üstünlüğü kazandıracak biçimde Boğazların kapalılığını reddettiği zaman, Romanya[16] ile birlikte sahip oldukları konumitibariyle İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Boğazlarla alakalı konferansa davet edilen ülkelerdir.[17]Amerika Birleşik Devletleri konferansta gözlemci bulundurmuştur.[18]

Konferans sırasında Boğazlar meselesi, Lord Curzon'un başkanlık ettiği Askerlik ve Toprak Komisyonu'nda 4 Aralık 1922'de ele alınmıştır.[19]Curzon, İsmet Paşa'nın Boğazlarla ilgili olarak Türk görüşünü ifade etmesini istemiş, ancak Paşa, Müttefiklerin görüşünü dinlemedikçe Türk görüşünü açıklamak niyetinde bulunmadığından, genel çerçevede Boğazların Türkiye için ehemmiyetini göstererek, Misak-ı Millî'[20]nin Boğazlarla ilgili dördüncü maddesini okumuş ve aynı zamanda müzakerelere katılmasını istediği Sovyet Rusya'nın konferansta bulunuşundan dolayı memnuniyetini beyan etmiştir. Daha sonra kendisine söz verilen Sovyet Rusya delegesi Çiçerin söz almıştır.[21]

Çiçerin özetle, Boğazların Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını sağlamak adına, bu su geçitlerinin bütünüyle Türk kontrolüne tabi tutulmasını savunmuştur.[22]Bunun üzerine Curzon, Türkiye menfaatlerini temsil eder bir programın Rusya tarafından verildiğini, dolayısıyla Türkiye'nin Rusya'nın vesayeti altına girdiğini ima edince, İsmet Paşa, Rus önerilerinin Türk tezine en yakın tez olduğunu açıklamıştır.[23]Rusya, Boğazlar üzerinde Türk hakkını istemek için kuvvetli bir biçimde çalışmış ve Çiçerin de açık bir biçimde Sovyet Rusya'nın Türklerle birlik bulunmalarından dolayı Türklerin fikirlerini destekleyeceklerini aktarmıştır.[24]

6 Aralık 1922 tarihli oturumda, bu kez Müttefikler, Boğazlar meselesiyle ilgili görüşlerini dile getirmiş ve daha sonraki oturumlarda ise bunların münakaşası yapılmıştır. Nitekim Rus ve Müttefik görüş tarzları Boğazların açıklık ve kapalılık tezleri üzerinden, genel oturumlarda çarpışmıştır.[25]Bu oturumda Müttefikler, Boğazlarla ilgili bir itilaf daveti sunmuşlardır. Buna göre, İstanbul bölünemez ancak harp gemileri ve ticaret gemileri serbestçe Boğazlardan geçebilir.[26]

HISTORY STUDIES
392
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[15]Gönlübol-Sar, *age*, s.51.
[16]Romanya'nın konferansta özellikle yakından ilgilendiği mesele Trakya'nın gayri askeri olması meselesidir. Bir de Boğazların açılması ile ilgilenmiştir. Romanya siyasi durumu ve konumu itibariyle, Karadeniz Boğazının açık olması ve Romanya'nın Karadeniz için de kapanmaması politikasını takip etmiştir. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 3. Cilt, 196. Birleşim, 21.02.1923, s.1300.)
[17]Turkey (PeaceTreaty): HC Deb 02August 1923 vol 167 cc 1834-42
[18]Gönlübol-Sar, *age*, s.49.
[19]Tuğluoğlu, *agm*, s.300.
[20]Misâk-ı Millî'de belirtildiği şekliyle İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlandığı sürece Çanakkale ve Karadeniz Boğazları hem dünya ticaretine hem de uluslararası ulaşıma açık bulundurulacaktır. (Yüksel Kaştan, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış*",90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu,* 13-15 Kasım2013, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 123)
[21]Bilsel, *age*, 348-49.
[22]Gönlübol-Sar, *age*, s.52.
[23]Bilsel, *age*, s.349-50.
[24] *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Aralık 1922, No:397, s.1
[25]Bilsel, *age*, s. 350-51
[26] *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Aralık 1922, No:398, s.1

Boğazlar üzerinde Rus tezine karşı, Müttefiklerin görüşüne dair, Curzon'un açıklaması yukarıda belirttiğimiz üzere 6 Aralık'ta gelmiştir. Boğazların serbestliği çerçevesinde, gerek barış ve gerek savaş durumunda Türkiye tarafsız ülke ise ticari gemilerin seferleri süresiz olacaktır.Eğer Türkiye tarafsız değilse, bu serbesti sadece savaşı desteklemeyen tarafsız ülkelerin gemileri için muhafaza edilecektir. Bu bağlamda, Curzon'un tasarısına göre Türkiye savaşa girerse, sadece tarafsız ülkelere ait ticari gemilerin Boğazlardan geçişine müsaade ediliyordu. Ancak, bir ülkenin Boğazdan geçen savaş gemilerinin, en güçlü Karadeniz devletinin donanmasından üstün olmaması şartı koşulmuştur. Savaş gemileri ise gerek barış ve gerek Türkiye'nin bitaraf olduğu savaş durumunda tamamen geçiş serbestliğine sahiptir. Eğer Türkiye tarafsız değilse sadece tarafsız ülkelerin savaş gemileri Boğazlardan geçebilecektir. Ayrıca, Karadeniz'e kıyısı bulunan hükümetlerle Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon eliyle bir bölge tespit edilmek şartıyla Boğazlar silahlardan tecrit edilecektir. Bu komisyonun başkanlığı Türkiye'ye bırakılacaktır.[27]

Fark edileceği üzere Curzon, hem Boğazların serbestliği hem de Boğazların silahsızlandırılması kapsamında Müttefiklerin görüşlerini ele almıştır.

Boğazların silahsızlandırılması çerçevesinde ise Boğazların hem Avrupa hem Asya kıyıları, söz konusu kapsamdaki birçok adaları silahsızlandırılacak, kıyı bölgesindeki tüm istihkâmlar kaldırılacaktır.[28] Anlaşılacağı üzere, Curzon öne sürdüğü Müttefik projesiyle, Çiçerin'in Boğazlarla ilgili planını reddetmiştir. Boğazlardan serbest geçişe mani olacak şekilde ister askeri ister bahri hiçbir daimi tesisin bulunmayacağını öne süren Curzon, askeri güçlerden arındırılacak Boğazlar mıntıkasında ticari gemilerle birlikte ayrıca askeri gemilerin de geçişinin müttefiklerce düzenleneceğini açık biçimde belirtmiştir.[29] Bu aşamada Curzon'un dayandığı argümanlar, Panama ve Süveyş kanallarında uygulanan serbest rejimdir. Yine Curzon, Rusya'nın Karadeniz'i kendi gölüne çevirme çabasına karşı çıkarak, askeri kuvvetlerden arındırılmış bölgelerde uluslararası bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir.[30] Böylece Boğazlar meselesinde Rus tezinin karşısına; hem Boğazların askerden arındırılmak suretiyle bir komisyon tarafından yönetilmesi hem de savaş gemilerinin geçişinin Türkiye'nin savaştaki pozisyonuna göre belirleneceği bir teklif önerisiyle çıkan Müttefikler, Balkan ülkelerinin desteğini de elde etmişlerdir. Boğazlar konusu iki rakip ülke konumundaki Rusya ve İngiltere'nin çarpışmasına neden olmuş, iki taraf arasında kalmış olan Türkiye ise kendi menfaatlerine en uygun teze ikna edilmek durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Artık Boğazlar meselesi konferansın en çok tartışılan konusu haline gelmiştir. Bir yandan görüşmeler devam ederken bu konu ile ilgili dedikodular da eksik değildi. Bu dedikodular arasında öne çıkan, İngiltere'nin Boğazlar konusunda Türkiye'yi memnun ederek Türk-Rus münasebetlerini bozmaya çalıştığı biçimindeydi.[31]

Diğer taraftan Lozan Konferansı'na gözlemci gönderen Amerika Birleşik Devletleri'nin Boğazlarla ilgili fikrini öğrenmek isteyen İsmet Paşa, Amerikan temsilcisi R. Washburn Child'i ziyaret etmiştir. Yaklaşık bir saat süren görüşmede, Mr. Child, Boğazlar meselesi hakkında Washington'dan aldıkları talimat çerçevesinde, Amerikan'ın müzakerelere fiilen

[27] *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Aralık 1922, No:401, s.1
[28]Cemil Hasanlı, "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu,* 13-15 Kasım 201, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.7.
[29]Bilsel, *age*, s. 377.
[30]Yegana Gezalova, "Lord Curzon Ültimatomunun Lozan Konferansı Sırasında Verilmesi Bir Rastlantı Mıydı?", *90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu,* 13-15 Kasım 2013, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 49.
[31]Tuğluoğlu, *agm*, s.301.

katılmayacağını ancak müzakerelerin Amerikan menfaatlerini ihlal edecek bir şekil alması durumunda, bu kez müzakerelere müdahalede bulunacaklarını ifade etmiştir. Yine Child, Boğazlar meselesinin İngiliz ve Rus fikirleri arasında bir şekil alacağı vakit Amerika'nın orta bir yolu tercih edeceğini İsmet Paşa'ya iletmiştir.[32]

Boğazlar meselesinde bir taraftan Rus ve İngiliz tezlerini çarpışırken bir taraftan da Amerika'nın bu meselede fikrini öğrenmek isteyen İsmet Paşa,8 Aralık 1922 tarihli oturumda, Boğazlar konusundaki Türk tezini açıklamıştı. Buna göre Paşa, Müttefiklere sunduğu mukabil tekliflerde Boğazların tahkimini istemiş ve bu noktada bir muhtıra vermiştir. İsmet Paşa Müttefiklerin projesine verdiği cevapta, Boğazlara bitişik bölgelerin askersizleştirilmesi, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ve İstanbul'un himayesi noktasında Boğazlara tatbik edilmesini istediği usulü üç esasta toplamış ve bu itirazlarının Müttefik projesini hiçbir biçimde zora sokmayacağına da değinmiştir:[33]

1- İstanbul ve Marmara'nın güvenliğini sağlamak üzere, belirtilen mıntıkaları gerek denizden gerekse karadan her türlü saldırıya karşı koruyacak garantilerin verilmesi,

2- Boğazlarda ve Karadeniz'de bir tehlike yaratmaması maksadıyla Karadeniz'e geçecek deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması.

3- Savaş ve barış dönemlerinde ticaret gemileri geçiş serbestliğini devam ettirecektir.[34]

Havas Ajansı'nın haberine göre Türkiye heyeti murahhasasının cevabı müzakerelerin kapısını açık bırakmaktadır. Yine aynı oturumda, Müttefik tekliflerinin geleceğini ele alan İsmet Paşa, Boğazların askersizleştirilmesinin, gerek Türkiye gerekse dünya barışı yönünden ortaya çıkarabileceği muhtemel zararları anlatmaya çalışmıştır. Türkiye için zararlı olabilecek noktalar hususunda Türk görüşünü şu şekilde 9 maddede topladı:

1-Gerek karadan, gerek denizden bir taarruza uğramamak üzere Marmara'nın ve İstanbul'un kesin bir şekilde emniyetinin teminat altına alınması.

2-Boğazlardan geçecek savaş gemilerinin yalnızca ticareti himaye etmek üzere ufak kıt'ada gemilerden ibaret bulunması.

3-Savaş gemilerinin Karadeniz'de birdeniz üssü teşkil eylemelerinin kesin biçimde yasaklanması.

4-Ticaret gemileri hangi bayrağı ve ne cins eşyası taşırsa taşısın hiçbir şarta bağlı olmaksızın Boğazlardan geçiş serbestliğine sahiptir.

5-Boğazlar için uygulanacak tedbirlerin Marmara'yı da içine alacak şekilde genişletilmemesi.

6-Boğaziçinin sahilinde askerlikten tecrit edilecek bir mıntıkanın bulunmaması.

7-Anadolu ile Rumeli'yi birbirine bağlamak üzere askerlikten tecrit edilen mıntıkalardan geçiş hakkının ihdası.

8-Türklerin İstanbul'da tersane tesis edebilmesi.

9-Türklerin Boğazlarda tersaneler tesis edebilmeleri.[35]

Bu teklifler üzerine, Türkiye'nin Marmara kıyılarını müdafaa edebilmesi yönünden, Müttefiklerce bazı değişiklikler kabul edildi.[36] Ancak yapılan bu değişiklikleri yeterli bulmayan İsmet Paşa, başkentin, Marmara Denizi'nin ve Doğu Trakya'nın savunulmasının Boğazların savunulmasıyla sağlanabileceğini aktararak, Türkiye'nin, Boğazlarda savunma tedbirleri

[32] *Hâkimiyet-i Milliye,* 10 Aralık 1922, No:401, s.1.
[33] *Vakit,* 10 Aralık 1922, No:1794, s.1
[34]Sadık Erdaş, "Yüzyıllık Hesaplaşma Lozan'da Boğazlar Sorunu*", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013),* Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 338.
[35] *Vakit,* 10 Aralık 1922, No:1794, s.1
[36]Erdaş, *age,* s. 340.

almasını sağlayacak biçimde, Müttefiklerin teklifinde değişiklik talebinde bulunmuştur. Nitekim bu aşamada İsmet Paşa, Müttefik önerilerinin kabul edilmesi durumunda, Boğazlar bölgesine yönelecek herhangi bir saldırıya karşı Milletler Cemiyeti tarafından verilen teminatın işlevsiz ve yetersiz olacağını söyleyerek, kuşkularını dillendirmiştir. İsmet Paşa'nın ardından söz alan Lord Curzon ise Boğazlar projesinde bir değişiklik yapılmayacağını Türk heyetine anlatmaya çalışmaktaydı. Öte taraftan İsmet Paşa ise Boğazların özellikle Çanakkale Boğazının silahsızlandırılmasının ve Türkiye'ye yakın adaların Yunanistan'a ait olması nedeniyle Yunan donanmasının Türkiye'ye karşı üstün bir konuma geleceğini anlatmaya çalışmıştır.[37]

İsmet Paşa, sergilediği ısrarcı tutumuna rağmen neticede Müttefikler tarafından hazırlanan ve 1 Şubat'ta Boğazlar Sözleşmesi'nin metni olarak benimsenecek taslağı kabul etti. Boğazlar meselesi için gerçekleştirilen 1 Şubat oturumundan bir gün önce Müttefikler, Türk heyetine kati bir proje vermişler ve bunun kesinlikle kabulünü istemişlerdi. Konferansın kesilmesini önlemek için karşılıklı gayretler sarf edilse de bunun önüne geçilememiştir.[38]

Konferansın kesintiye uğradığı süre zarfında TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda söz alan İsmet Paşa, Boğazlar meselesi hakkında parlamentoda, Rus temsilcileriyle konferansın başından sonuna dostane ilişkiler içerisinde bulunulduğunu, siyasi durum ve konferansın gidişatı hakkında birbirlerini bilgilendirdiklerini ancak neticede bazı konularda ayrıldıklarını şöyle dile getirmiştir: "Biz Boğazlar meselesinde birçok mücadele verdikten sonra Boğazların tahkim edilmemesini ve savaş gemilerinin serbest biçimde geçişlerini kabul ettik. Ancak diğer taraftan Rus heyetinin görüşü ise Boğazların tahkim edilmesi ve kapalı bulunması temeline dayandırılmıştır. Böylece Boğazlar meselesinde aramızda anlaşmazlık söz konusu oldu. Bu anlaşmazlık konferansın sonuna kadar devam etti ve zaruridir."[39]Anlaşılacağı üzere, Türkiye anlaşmazlık yaşadığı Sovyet Rusya yerine, Müttefiklerin teklifinde bazı değişiklikler yapmaları ile Boğazların askersizleştirmesini kabul etmiştir. Lozan'da kabul edilen askersizlik dar bir bölgeye ve sınırlı bir mahiyete haiz olsa da yine de Türkiye'nin egemenlik haklarına kısıtlama getirmiştir. Müttefiklerin bu noktada ısrarının altında, Türkiye'nin Boğazları kapatmak suretiyle serbesti prensibini düzenli ve devamlı işletemeyecek kaygısı yatmaktadır. Bu bağlamda Müttefiklere göre askerlikten tecrit projesi ile Türkiye keyfi kararlar alamayacaktır. Ancak Türkiye'nin güvenliği yolundaki endişeleri öne çıkararak askerlikten tecrit meselesinin doğuracağı tehlikeleri ve sakıncaları dile getiren İsmet Paşa hem Türkiye hem de dünya barışı yönünden meseleyi ele alsa da istenilen sonucu elde edememiştir. Neticede askersizleştirilmenin kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla Milletler Cemiyeti'ne dayanan özel bir garanti sistemi kurulması kararlaştırılmıştır.[40] Buna karşın, ticaret gemilerinin

HISTORY STUDIES
395
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[37]Tuğluoğlu, *agm*, s.301.
[38]Erdaş, *age*, s. 341.
[39]TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 3. Cilt, 196. Birleşim, 21.02.1923, s. 1299.
[40]Erdaş, *age*, s.341; 9 Aralık 1922 tarihli oturumda, Karadeniz'e komşu hükümetlerle Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcilerinden oluşan komisyon tarafından bir mıntıka tespit edilmek şartıyla Boğazların silahlardan tecrit edileceği meselesi ele alınmıştır. Ayrıca bu komisyonun başkanlığı da Türkiye'ye bırakılacaktır. Müttefiklere göre şekli daha sonra tayin edilmek üzere İstanbul'un himayesi için teminat verilecektir. Fransız temsilcisine göre, Boğazlardan gemilerin serbest geçişi devletler arasındaki barışın gelişimini sağlayacak esaslı şartlardır. Ayrıca Fransız yetkili, önceden Boğazlardan geçen gemilerin geçiş şeklinin zamanın şartları ve durumuna göre değil askeri ve siyasi düşüncelere dayandırıldığını hatırlatmıştır. Bu bağlamda, Boğazlardan gemilerin serbest geçişini pek ziyade destekleyen Fransa netice itibariyle diğer milletleri de tehdit etmemek üzere meşru menfaatlerinin korunmasını arzu etmektedir. Fransa, Karadeniz'de ki komşu devletler ve özellikle de Boğazların her iki sahiline hâkim devletlerin menfaatlerinin de himaye edilmesini istemektedir. Böylece hem müttefik projesinden bahseden hem de Boğazlardan gemilerin serbest geçişini değerlendiren Fransız yetkilisi barış isteyen bütün milletler tarafından, yukarıda bahsi geçen teklifleri içine alan bir anlaşmanın imzalanmasını beklemektedir. Nitekim siyasi şartlar devam ederse bugün Boğazların kapalılığını savunanlar, yarın açıklığını talep edeceklerdir. Bu nedenle Fransız temsilcisi, bütün ülke temsilcilerinin ve özellikle meselenin devamlı ve adilane bir

gerek gece gerekse gündüz geçmeleri hususunda herhangi bir itirazlarının olmadığını beyan etmişti. Türkiye, Boğazlardan geçiş serbestisini, kendi güvenliğinin sağlanması koşuluna bağlamıştır. Böylece, Rusya kanadında olmasa da, Türkiye'nin önerisi müttefik kanadında, mantıklı bulunmakta ve ayrıntıların konuşulmasıyla daha çok yakınlık elde edileceği düşünülmekteydi.[41]

Boğazlarda yapılması düşünülen değişiklikler çerçevesinde İsmet Paşa, savaş gemileri için Boğazların tamamen açılmasına itiraz etmiştir. Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa, uluslararası Boğazlar Komisyonunun yetkileri üzerine yanlış anlaşılmaları önlemek üzere şu düşüncesini dile getirmiştir: *"Komisyon kararı sadece savaş gemileri için uygulanmalıdır"*. Bundan başka Türk delegesi Boğazların taksim edilemez bütünlüğünü kabul etmektedir.[42]

Sözleşme bir taraftan Boğazlarda denizden ve havadan geçiş ve ulaşım serbestliği ilkesini kabul ederken, diğer taraftan Boğazlar Bölgesi'ni silahsızlandırıyor, bölgenin güvenliğini Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alıyor ve Boğazlara ilişkin bir kısım yetkileri Türklerin yanında sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyona bırakıyordu. Böylece sözleşmeyle, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik hakları sınırlandırılmış, bölgeyi savunma ve güvenlik için tedbir alma hakları elinden alınmıştır.[43]

Neticede 24 Temmuz 1923'te gerçekleşen Lozan Konferansı'nın son toplantısı ile TBMM'ye iade edilen Türk Boğazlarının statüsü "Boğazların Tabî Olacağı Usule Daîr Mukavelename" (Boğazlar Antlaşması) ile tespit edildi. Bu antlaşma kapsamında, Boğazlardan serbest geçiş ve gidiş-geliş ile ilgili rejim belirlenirken, Boğazların çevresindeki mıntıkaların askerden arındırılmasına ve uluslararası kontrolü sağlamak amacıyla Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karar verildi.[44]

2.Boğazlar ve İngiltere

Lozan'da Boğazlar meselesi tartışılan en önemli meselelerden biri olduğunu söylemiştik. Bu bağlamda, Müttefiklerin istekleri; Boğazların hem ticaret hem harp gemileri için mutlak olarak açık olması, bu açıklığın teminatı olarak Boğazın iki tarafının askersizleştirilmesi, uluslararası bir komisyonun bu işi idare ve askersizliği kontrol eylemesidir. Bu münasebetle, Türkiye'nin kara, deniz ve hava kuvvetleri sınırlama ve murakabe edilmek istenmektedir.[45]

İngiliz Avam Kamarası oturumunda söz alan Captain Wedgwood Benn, Türkiye ile savaşa girdiğinde İngiltere'nin amacının, Türklerin kanlı zulmüne maruz kalan nüfusu özgür kılmak ve Batı Medeniyetinin kesin biçimde yabancısı kabul edilen Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan çıkarmak hedefi güttüğüne açıklık getirmiştir. Neticede maddi ve manevi sonuçlar elde eden

biçimde sonuçlandırılmasını isteyen Türk heyetinin, meşru menfaatlerini de dikkate almak suretiyle gerek şark ve gerek bütün dünya barışının sağlanması için konferansta işbirliği içerisinde bulunduğunu aktarmaktadır.(*Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Aralık 1922, No:401, s.1)

[41]Tuğluoğlu, *agm*, s.302.

[42] Ramazan Çalık, "Lozan Konferansının Alman Basınındaki Yankıları", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, 6 Ekim 2003, Ankara 2005, s. 50-51.

[43]Kaştan, *age*, s. 123.

[44]Abdurrahman Bozkurt, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936*)", PublicandPrivate International LawBulletin*, Volume: 37, Issue: 1, s.6.; Antlaşmanın şartları bağlamında, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının iki yanındaki dar bir saha askersiz mıntıka haline getirilecektir. Ancak eğer Türkiye bir savaşa dâhilse o vakit Boğazları silahlandırabilecektir. Barış durumunda ise ticaret gemileri, Boğazlardan serbest olarak geçebilecekti. Eğer Türkiye savaşa girerse, ticaret gemilerini kontrol edebilecekti. Diğer taraftan, savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilmesi, barışta Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden deniz kuvvetleri en fazla olanın donanmasından fazla olmamak koşuluna dayandırılmıştır. İlaveten Türkiye'nin başkanlığında kurulacak bir komisyon, Boğazlardan geçişi düzenleyecektir. (Kaştan, *age*,s.129)

[45]Bilsel, *age*,s. 350-51

İngiltere'nin, ticari noktada Boğazları özgür kılmakla büyük bir başarı elde ettiğini aktaran Benn, Boğazların bu serbestliğinin Birinci Dünya Savaşı'nın sloganı ya da parolası olduğuna değinmiştir. Bu parolayı kimin icat ettiğini bilmediğini söyleyen Benn, neticede, birçok kişinin ne anlama geldiğini yakından incelemeden, bu parolanın gücüyle ikna edildiğini ve dolayısıyla da birçok kimse tarafından arzulanan bir sonuç olarak kabul edildiğini aktarmıştır. Benn'e göre Boğazlarla ilgili olarak üç olası olanak vardır. Bunlardan biri; her şeyden önce Boğazların savaş gemilerine kapalı olmasıdır ki, ticaret gemileri gerçekten bu kapsama girmemektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve 1840-1841'den beri İngiltere'nin Boğazların bu konumunu silahlı gücüyle desteklediğini belirtmektedir. Bunlardan ikinci olasılık, Karadeniz'in askerden arındırılması şeklindeydi. Bu olasılığın, konferansta Rus delegeler tarafından öne sürüldüğünü belirten Benn, ağır silahlanmayı destekleyen Rusya'nın böylece büyük bir maliyetten kurtulmayı arzu ettiğini, dolayısıyla Rusya'nın bu olasılığa çok minnettar kalacağını aktarmaktadır. Üçüncü olasılık ise Boğazların serbestliği veya açık hale gelmesidir. Bu olasılığın, Türklere ve Türklerin daha sonra müttefiki konumuna ulaşan Rusların isteklerine karşı uygulanan bir politika olduğuna değinen Benn, İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e ulaşması için verilen izinle elde ettiği avantajın, çok geniş su bölgelerine sahip bulunması açısından kıymetli olduğunu söylemektedir. Ayrıca tüm diğerlerine ilaveten, İngiliz deniz gücünün hem Boğazların güvenliği hem de serbestliğini sağlamak üzere, daha fazla harcama yapması için Britanya Amiralliği'ne argüman sağlayacağını öne çıkaran Benn'e göre, İngiliz deniz gücü Karadeniz'e girdiği vakit, buradaki Rus deniz gücü bölgeden çıkabilecektir. Nitekim Karadeniz yoluyla Rusya'nın Akdeniz'de: Malta, Mısır veya Kıbrıs'ta bir tehdit oluşturduğunu aktaran Benn, İngiltere'nin bu açıdan Rusya ile daha ileri ilişkilerini tahmin edemediğini belirtmektedir.

Ancak konferans sırasında İngiliz Dışişleri Sekreteri'nin müzakereler sırasında Rus delegelerine kasıtlı dostluk göstermek için elindeki her türlü gücü kullandığını söyleyen Benn, İngiltere'nin, Rusya'daki yeni hükümet biçimine karşı sahip bulunduğu önyargıları bir kenara bırakarak hareket etmesini ve bunu yaparken de Birinci Dünya Savaşı dönemini hatırlamasını şu şekilde hatırlatmaktadır: "*Ruslar savaşta değerli müttefiklerimiz olan büyük bir ulusun temsilcileriydiler ve hem kara hem de deniz yoluyla Türk sorununun tasfiyesinde dünyadaki herhangi bir milletten çok daha büyük bir ilgiye sahiptiler*.[46]"

Yukarıda aktardığı bu gerçekliğe rağmen, Rus delegelerin konferansta, İngiliz temsilcilerinin herkese danışmak için zamanları olduğunu ancak kendilerine danışmak için zamanları bulunmadığı gerekçesiyle, kendilerine danışılmamasından şikâyet ettiklerini aktaran Benn, biraz önce övgü yağdırdığı Rusları bu kez eleştirerek, delegelerin tavırlarını cahilliklerine atfetmektedir. Neticede konferansta Boğazlar ile ilgili kabul edilen kararı, bundan 40 yıl önce muhtemel dahi kabul edilmeyen bir sonuç olmasından dolayı, cihan savaşı sonrası dört yıllık bir politikanın doruk noktası biçiminde değerlendiren Benn'e göre İngilizler, Ruslarla Türkleri uzlaştırmıştır. Böylece İngilizlerin Karadeniz'e girme hakkını elde ettiğini belirten Benn, Rus filosuna Akdeniz'e girmesi için erişim izni verdiklerini ve güçlü olduğu vakit bile Türkiye'nin büyüklüğünün ve gücünün on katı büyüklüğünde bulunan Rusya ile Türkiye arasında yeni bir sürtünme sebebi belirlediklerini dile getirmektedir. İngiliz Dışişleri Sekreteri'nin güvence altına alınan büyük başarıya katkı sağlamasını bekleyen Benn, aksi durumda Boğazların serbestliğinin bir savaş narası şeklinde kalacağını söylemektedir.[47]

Boğazlar meselesi üzerinde İngiliz Avam Kamarası'nda söz alan bir başka isim Mr. Mc Neill'dir. Mc Neill açık biçimde, Boğazlar meselesinde Türklerin Ruslar tarafından

[46] Turkey (PeaceTreaty): HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc 1834-42.
[47] Turkey (PeaceTreaty): HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc 1834-42.

desteklenmesine rağmen, İngiltere'nin Boğazların serbestliği noktasında Türkiye'yi zorladığını vurgulamaktadır. Konferans sırasında Rus planını destekleyen tek bir temsilcinin bulunmadığını aktaran Mc Neill, bu açıdan Rusların ana kaygılarının, İngiltere ve Fransa'ya karşı harekete geçmek amacıyla Türklerin destekçisi, müttefiki ve arkadaşları olduklarını kanıtlamak üzere şekillendiğini ifade etmektedir. Ancak Türklerin Ruslara güvenmemesinden dolayı, Rusların Boğazlar meselesinde Türklerin desteğini sağlayamadıklarını belirten Mc Neill, konferansta çıkan Boğazlarla ilgili maddenin İngilizler açısından tamamen tatmin edici olduğuna açıklık getirmiştir. Böylece ticaret filosunun gece gündüz daha fazla özgürlüğe sahip bulunduğunu aktaran Mc Neiil, savaş gemilerinin de Karadeniz'e girmesi için yeterli özgürlüğe sahip olunduğunu söylemektedir. İngiltere'nin, Boğazların sorumluluğunu üstlenen ve anlaşmanın ihlallerini Milletler Cemiyeti'ne bildirmeyi taahhüt eden bir uluslararası komisyon da kurduğuna değinen Mc Neill, böylece İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'ya uluslararası güvenliğin bir parçasını teşkil etmeleri ve anlaşma şartlarının ihlal edilmesi durumunda MC Konseyi tarafından gerekli görülen her şeyi yapmaları için bazı yetkiler verildiğini parlamentoda dile getirmiştir.[48]

İngiliz Avam Kamarası'nda söz alan bir başka isim ise Marquess Curzon of Keelleston'dır. Lozan'da sadece Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya gibi Müttefik güçlerin temsil edilmediğini aynı zamanda Amerika'nın ve buna ek olarak Türkiye ile savaşan diğer devletlerin yanı sıra Karadeniz veya Boğazlara komşu olan sınır ülkelerin de bulunduğunu aktaran Keelleston'a göre Boğazların serbestliği uluslararası diplomasinin en büyük sıkıntılarından biri olmuştur. Dolayısıyla Boğazların bu durumunun birçok savaşın kaynağı olması nedeniyle Lozan'da Boğazların serbestliğinin nasıl korunabileceği üzerinde durulduğunu belirten Keelleston, bu konuda ilk olarak Müttefikler arasında bir plan ve proje birliği sağladıklarına açıklık getirmiştir. İkinci olarak, kendi topraklarına sınır olmasından dolayı Boğazlar sorunuyla ilgilenen bütün Balkan ülkelerinin ve Türkiye'nin onayının alınması gerektiğini söyleyen Keelleston'a göre üçüncü ve son nokta ise muhalif Rusya'yı engellemek, eğer bu mümkün olmazsa onu zayıf düşürmektir. Neticede İngiltere'nin, tüm ulusların ticari gemilerinin Boğazlardan geçişini güçlük çekmeden başardığını, Akdeniz'den Karadeniz'e tüm ülkelerin savaş gemilerinin ve uçağının ise tabi ki sayılarla ilgili makul kısıtlamalarla serbest erişim elde ettiğini vurgulayan Keelleston, böylece yeni durumun, anahtarı Türklerin cebinde bulunan Karadeniz'in bir Rus koruması olmaktan çıktığı anlamına geldiğini söylemektedir. İlaveten İngiltere'nin, Boğazların uluslararası serbestliğini etkili bir şekilde korumak için Boğazlardaki hisarların tahrip edilmesini ve hem Çanakkale hem de Boğazların çevresinde silahsız bölgelerin oluşumunu sağladığını belirten Keelleston, buna karşılık Türkiye'ye başkentinin ve Boğazlara bitişik olan bölgelerin güvenliği için kesin güvence verildiğini dile getirmiştir. Boğazlar sözleşmesinin tamamlandığı zaman toplantıların birinde Rus delegelerin imzalamayı reddettiği bir sahnede, biraz sert bir tonla ancak küçük bir öfke dahi duymadan, İngiltere'nin bir savaş ve düşmanlık politikası başlattıklarını söylediklerini belirten Keelleston, bu tehditlerden çok fazla rahatsızlık duymadığını aktarmaktadır. Böylece, Rus delegelerine buradan ayrıldıkları zaman konuyu çok dikkatli bir şekilde yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini ve zaman içinde imzalama yollarını göreceklerini önerdiğini aktaran Keelleston, Rusya'nın gerçekten de 1923 yılı sona ermeden sessiz ve gösterişsiz bir biçimde anlaşmayı onayladığını söylemektedir. Böylece İngiltere'nin Boğazlar sözleşmesini konuyla en yakından ilgilenen her gücün imzasıyla elde ettiklerini parlamentoya açıklayan Keelleston' göre, Boğazlar Sözleşmesi şimdiye kadar elde edilen en büyük diplomatik başarılardan biridir. Boğazlarla ilgili olarak İngiliz temsilcilerinin büyük önem verdikleri bir noktanın da İngiliz vatandaşlarının kemiklerinin ve cesetlerinin yer aldığı kutsal toprakların her zaman himaye edilmesine yöneliktir. Lozan

[48]Turkey (PeaceTreaty): HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc 1848-185

HISTORY STUDIES
398
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

konferansında bu alanların bundan sonra İngilizlerin elinde ve gözetiminde tutulmasını sağladıklarını aktaran Kelleston, anlaşmanın bu bölümünde İngiltere'nin, Türkiye kıyılarındaki Ege Adalarında askeri yönetimin kaldırılmasını sağladığını, böylece gelecekte bu adaların Türkiye'ye yönelik düşmanca saldırı için bir temel oluşturmayacağını söylemektedir. Ayrıca Türkiye ile Bulgaristan diğer yandan Türkiye ile Yunanistan arasında, bir tarafın bir diğerine karşı askeri hazırlıklara kalkışmasını engellemek amacıyla, İngilizlerin, sınır boyunca uzanan silahsız bölgeler yarattığını belirten Keelleston'a göre, belki de İngiltere'nin yapacağından daha fazla güvenceyi sağlamaktaki amacı, Türk yetkililerinin olumsuz düşmanlığını yıkmaktır.[49]

Lord Pentland da, Boğazların serbestliği ve Trakya'daki sınır neşeleri üzerinde söz alarak, birçok yerde olduğu gibi Balkanlarda yer alan devletlerden bazılarının cihan savaşında İngiltere'nin müttefiki, bazılarının da İngiltere'ye karşı savaştığını, dolayısıyla Avrupa'nın bu bölümünde gayri resmi olarak derin bir huzursuzluk bulunmasından dolayı, bu bölgede normal koşulların geri kazanılması veya daha iyi şartların sağlanması için hesaba alınmış önlemlere İngiliz etkisi ve desteğinin devam etmesini önermiştir.[50]

3.Rusya ve Boğazlar

Lozan Konferansı için oluşturulan ilk katılım davetiyelerinde Rusya'nın olmayışı, Rusya'nın ve aynı zamanda TBMM'nin dikkatini çekmiştir. Sovyetler Birliği, bir taraftan Lozan Konferansı'nda Türkiye ile birlikte hareket etmek isterken, diğer taraftan da Lozan'a çağrılmamış olmasından dolayı Türkiye'yi suçlamıştır. 3 Ekim 1922'de Türk Hükümeti'nin Moskova Antlaşması hükümlerine aykırı bir şekilde Sovyet Rusya'ya haber vermeden Trakya'yı İtilaf Devletleri'nin işgaline bıraktığını hatırlatan Sovyet yetkilileri, Boğazlar ile ilgili kararların karşılıklı görüşüldükten sonra ortak bir dış politika belirlemenin gerekliliğini Ankara Hükümeti'ne iletmiştir. Sovyet elçisi Aralov, Türk Hükümeti'nin izlediği dış politika ile ilgili olarak Sovyet Hükümeti'nin rahatsız olduğu hususları dile getirmiştir[51].Türkiye Hükümeti'nin Sovyet notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansı'na katılmayı kabul etmesine, Trakya'nın ve Boğazlarla İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine tepki göstermiş, birlikte hareket etmek gerekliliğini ifade etmiştir. Görüldüğü üzere Aralov, Türkiye'yi birlikte hareket etmemekle suçlamış ve birlikte hareket edilmediği takdirde iki tarafında aynı şekilde zarar göreceğini belirtmiştir. Özellikle etkileyebilmek için Türk ordusunun kazandığı büyük zaferden istenilen sonucun alınamayacağını izah etmiş, Türk Hükümetini birlikte hareket etmeye ikna etmeye çalışmıştır.

Aralov'un ısrarının etkili olma ihtimali yüksektir. Çünkü Türk Heyeti müttefik devletlere Lozan'a Rusya'nın katılması konusunda teklif götürmüştür.[52] Türk Heyeti'nin teklifi üzerine Rusya'nın Lozan'da Boğazlar ile ilgili görüşmelere iştirakına karar verilmiş bu bağlamda sadece Boğazlar ile ilgili mevzuları görüşmek üzere Rusya eklenmiş,[53] Rusya'ya davet

[49]Treaty of Peace HL Deb 28 February 1914 vol 56 cc441-47. cc 426-56

[50]Treaty of Peace HL Deb 28 February 1914 vol 56 c 454

[51]Aralov, S. İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev: Hasan Ali Ediz, Birey ve Topum Yayınevi, Ankara 1985, s.158;Cenk Şen, *Stalin Dönemi'nde Türk Sovyet İlişkileri 1923-1953*,(Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2006, s.31.

[52] BOA,(Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), HR.İM.00013.00052.001.22.11.1922.

[53] William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000,* Mozak Yayınları, İstanbul 2003, s.43; İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri, 27 Ekim'de Boğazlar konusunun müzakerelerine katılmak üzere delege göndermeleri için Moskova'ya nota vermişlerdir. Notada sadece Boğazlarla ilgili müzakerelere iştirak hakkı verilmiştir. Bunun üzerine Çiçerin önderliğinde H. Rakovskiy (Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti), P. Mdivani (Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti), V.Vorovskiy, B. Zalkind ve uzmanlar grubundan oluşan Sovyet delegasyonu listesi onaylanmıştır. (Resul Babaoğlu, "Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2019, s.45.)

mektubu 26 Ekim'de gönderilmiştir.[54]Yalnızca Boğazlar meselesi için çağrılmaları Rusya'yı memnun etmemişti. Hatta Rus Büyükelçisi Aralof, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmelerde Rusya'nın Lozan Konferansındaki bütün görüşmelere katılabilmeleri için çaba gösterilmesini istemişti. Aralof'un teklifine İsmet Paşa, yalnızca Boğazlarla ilgili görüşmelere Rusya'nın katılmasını teklif edeceğini dile getirmiştir.[55] İsmet İnönü Aralov'a verdiği cevapta aslında Rusya'nın Türkiye'nin Lozan Konferansındaki Boğazlar dışındaki mevzulara müdahil olmasını istemediğinin sinyallerini vermiştir.

Rusya, Boğazlarda ayrıcalıklı bir konum elde etmek istemiş, Karadeniz'i, Akdeniz ile bağlantı kurabilmenin temel şartlarından biri olarak görmüştür. Hakikaten Karadeniz, bölgeye hakim olabilme hususunda mühim bir yere sahiptir. Stratejik bir değere sahip olan Karadeniz'e hakim olup, bölgede elzem bir güç olmak isteyen Rusya, Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin Karadeniz'e girişine engel olmak emelini gütmüştür. İngiltere ise Rusya'nın bu isteğinin gerçekleşmesi durumunda denizlere ve Anadolu'ya hakimiyet açısından problem yaşayacağını bildiğinden Boğazların bütün devletlere kapatılmasını talep etmiştir.[56]

Boğazlar ve Türkiye kısmında kısaca belirtildiği üzere Lozan'da Boğazların görüşüldüğü 4 Aralık 1922 tarihli ilk oturumda Sovyet delegesi Çiçerin, Boğazların kendileri de dahil olmak üzere bütün ülkelerin gemilerine kapatılmasını söylemiş, isteklerini şöyle sıralamıştır:

"-Boğazlarda seyr-i safain mutlak surette serbest olmalıdır.-Barış ve savaş zamanlarında Türkiye'den hariç her ülkenin savaş gemilerine Boğazlar kapalı olmalı ve Türkiye Boğazları tahkim etmelidir. Rusların bu isteklerine karşı İngilizler daha önceki tutumlarını değiştirmiş ve Boğazların açıklığı ilkesini benimsemişlerdir".[57] Çiçerin, bu şekildeki bir istekle gerçekte Türkiye'nin Boğazlara tam anlamı ile hakim olmasını mı istemiş yoksa Türkiye'yi ileri sürerek Türkiye üzerinden Boğazlarda asıl etkili devlet haline gelmek arzusu mu gütmüştür. Elbette istediği etkili ve hakim güç olabilmekti. Lozan'ın Boğazlarla ilgili bahsinde Türkiye'yi savunma örtüsü altında kendini savunmuştur.

Yine aynı oturumda Curzon, İsmet Paşa'nın görüşünü almak istemiş, İsmet Paşa, diğerlerinin görüşlerini dinledikten sonra fikrini söylemeyi uygun görmüştür.[58]İsmet Paşa, devlet temsilcilerini dinleyip kendi fikrini sona bırakmak istemesi, Boğazların önemi düşünüldüğünde, Boğazlar gibi önemli bir mevzuda tedbirli davranmak istemesi gayet doğal bir davranıştır. Aynı gün Çiçerin, Türk sahilleri ve Karadeniz ülkelerinin korunması için Boğazların tüm ülkelerin savaş gemilerine her zaman kapalı olmasını savunmuştur.[59] Çiçerin'in İsmet Paşa'dan fazla konuşması ve Boğazları savunuyor görünmesi basında; "Türkiye'nin kendisi gibi cihan medeniyetinin aşağısında görülen Rusya'dan yardım beklediği şeklinde aktarılmış ve Türkiye'nin bu gün barış istediği çünkü çektiği sıkıntılardan yorulduğu fakat ne kadar yorgun düşsede Türkiye'nin büyük bir varlık gösterdiği vurgulanmıştır.[60]

Görüşmelerin akabinde Boğazlarla ilgili mevcut üç görüşten hangisini seçtiği sorulan İsmet Paşa, İstanbul ve Marmara'nın emniyet ve selametini temin lüzumu itibara alınarak Boğazların beynelmilel ulaşıma açık tutulması Türk heyetine uygundur şeklinde konuşmuştur.[61] Türk

HISTORY STUDIES
400
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[54] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, TTK, Ankara 2010, s.89;
[55] Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıraları,* Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s.318.
[56] Serap Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", *Toplum Bilimleri,* Ocak-Haziran 2011, s.165.
[57]Şarika Gedikli Berber, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazlar Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* Ekim 2016, C.14, s.622; Toprak, *agm,* s.165.
[58] Haluk Gürsel, *Tarih Boyunca Türk –Rus İlişkileri,* Baha Matbaası, İstanbul 1968, s.193.
[59]Tuğluoğlu, *agm*, s.301.
[60] *İkdam,* 5 Ocak 1923, No:9269, s.1
[61] Bilsen, *age*,s.324

Heyeti Boğazlarda milletlerarası bir komisyonun kurulmasını kabul etmiş, fakat İstanbul ve çevresinin güvenliği için milletler cemiyetinden daha etkin bir teminat istemiştir. Özellikle İsmet Paşa, yaptığı fedakarlığın son sınıra vardığını daha fazla ısrar ederse konferansı bırakacağını dile getirmiştir.[62] Boğazların statüsü ile ilgili olarak Sovyet Rusya'nın görüşünü, 27 Ekim 1922'de, İngiliz Observer ve Manchester Guardian Gazetesi muhabirine, açıklamalarda bulunmuştur. Lenin, Boğazların savaş gemilerine açılması isteğinden çekinmiştir. Böyle bir durumda İngiltere'ye karşı kendilerini savunmaları zorlaşacaktı. Bu yüzden Lenin, Boğazlardan geçiş hakkının sadece ticaret gemilerine verilmesini savunmuş ve böylelikle İsmet Paşa'nın, Ruslara karşı duyduğu güvensizliğin ne derece haklı olduğunu göstermiştir. Öte yandan Ruslar, Boğazları Karadeniz'e sınırı olmayan İngilizlere kapayarak, İngilizlerin Bakü petrollerine ulaşmasına engel olma emelini gütmüştür. Buradan hareketle tek taşla iki kuş vurmuş olacaktı.Curzon bu teklifi reddetti. Karşı teklif olarak:*"Boğazların gerek savaş ve gerekse barışta deniz ulaşımına açık tutulmasını; Boğazlar ile Asya ve Avrupa'daki bazı yakın bölgelerin etkili bir şekilde silahtan arındırılmasını bunun denetimi için Türkiye'nin başkanlığında devamlı görev yapacak uluslararası bir komisyon kurulmasını"* önerdi ve bu öneri Fransız ve İtalyan delegeleri tarafından desteklendi.[63] Çiçerin, Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusunda kendi tezinin önemsenmediğini görünce Boğazlar meselesiyle ilgili olarak şunları söylemişti:

> *"Şu anda Rusya, Ukrayna ve Gürcistan ile hiçbir anlaşmaya varılmamış, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan ile görüşmelerde bulunulmamış, görüşme girişimleri bile olmamıştır. Bu koşullar altında Boğazlar sorununa ilişkin bir kararın varlığı söz konusu olamaz. Rusya, Ukrayna ve Gürcistansız böyle bir karar yoktur ve var olmayacaktır. Eğer sözleşme, Rusya, Ukrayna ve Gürcistansız imzalanacak olursa, bu devletler tam serbestliklerini ve davranış özgürlüklerini ellerinde tutacaklardır. Eğer birtakım devletler bu sözleşmeyi Rusya, Ukrayna ve Gürcistansız imza ederlerse, Boğazlar sorunu açık kalır ve açık kalacaktır".*[64]

Çiçerin sözleriyle Boğazlar mevzusunda kesinlikle Rusya ve adı geçen devletlerden bağımsız karar alınmaması gerektiğini, bağımsız olarak karar alınması durumunda ise bu kararın uygulanmayacağını dile getirmiştir.

Boğazlar Türkiye için ne kadar önemliyse Rusya için o kadar mühimdir. Çünkü tarih boyunca Rusya'ya yapılan saldırıların çoğu Boğazlar yoluyla olmuştur. Fakat Boğazlardaki hakimiyet durumunun Rusya'nın isteğine bırakılıp Rusya'yı Boğazlarda en etkili devlet haline getirme durumu söz konusu olamazdı.[65]Konferansta, Boğazlarla ilgili olarak Sovyet tezi yani Boğazların kapalılığı ilkesi uygulamaya koyulmuş olduğunda Boğazlar ve çevresindeki hakimiyet, bölgede en etkili devlete, yani Rusya'ya geçmiş olacak, haliyle Türkiye Boğazların sadece bekçiliğini yapmış olacaktı.[66] Bu bağlamda konferansta Türk Heyeti, Sovyet Rusya'dan ziyade İngilizlerin açıklık ilkesini desteklemiştir. Türk Heyeti'nin İngilizlerin açıklık ilkesini desteklemesindeki en önemli etken, hızla artan Rus gücüdür ve bu güce karşılık İngilizler, Boğazların güvenliğini sağlama garantisi vermiştir. Türkler özellikle diğer ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlara girişinin yasaklanması durumunda kendilerini Karadeniz'de Sovyet donanması ile karşı karşıya bulma olasılığından rahatsız olmuştur. Boğazların kapalı olması durumunda Karadeniz bir Sovyet gölü haline gelirse, Sovyet donanması Boğazları kontrol

HISTORY STUDIES
401
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[62]Tuğluoğlu, *age*, s.302.
[63] Çaycı, *age*,s.273.
[64]L.Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Cilt 1, YKY, İstanbul,2001,s.138.
[65] Selma Yel, Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi 1923-2008, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s.33.
[66] Yel, *age*, s.32

altına alabilecek bir konuma gelecekti. Türk Hükümeti, bu durumun ancak Karadeniz'de güç dengesini koruyacak güçlü bir İngiltere ile önlenebileceğini düşünmüştür.[67]

İngiliz teklifinin, bazı noktalarının değiştirilmesi koşuluyla Türk Heyeti tarafından kabul edilmesi üzerine Sovyet heyeti kendini konferansta hem yalnız hem de Sovyet politikasının dayandığı ana düşünceden mahrum kalmış bir halde buldu. Sovyet Hükümeti, Türkleri, İngiliz emperyalizminin boyunduruğu altına sokacak bir teslimiyetçilikle suçladı.[68]Türklerin izlediği politikanın 1921 Sovyet Türk Dostluk Anlaşması'nın ihlali anlamına geldiğini savunan Sovyet heyeti, İsmet Paşa'yı, *"Savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesinin kabulünü, Karadeniz devletlerine karşı düşmanca bir harekettir"* diyerek, uyardı.[69] Sovyetlerin bütün karşı çıkmasına rağmen Türk heyeti, İngiliz tezini kabul etmiştir.[70] İngiliz tezinin desteklenmesi Türk-Rus ilişkilerinde bir gerginlik yaratmış ve Curzon'un zaferi olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin Rusya'nın ileri sürdüğü kapalılık ilkesini savunmaması, Türkiye'yi Rusya'ya tabi olmaktan kurtarmıştır.İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey'in Boğazlar hakkında yaptıkları münakaşalar üzerine biraz sarsılan Türk-Rus ilişkileri, daha sonra Batı'ya karşı ortak çıkarlar yüzünden karşılıklı işbirliği içinde devam etmiştir.[71]

Lozan Konferansı'ndaki Boğazlar görüşmeleri ile ilgili olarak Türk basınında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Tan gazetesi haberinde;

> *"Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türkiye'nin dermansız, kuvve-i maneviyeden mahrum görüldüğü, Venizelos, Âharonyan, Noradokyanlar dinlenilerek Türklerin ezilmeye kalkışıldığı, Edirne ve İzmir'i Yunanlılara, Van, Erzurum ve Adana'nın Ermenilere verilmek istendiği ve Cemiyet-i Akvâm'ın himâyesinde Boğazların serbestisi için ellerinden İstanbul'un alınmak istenildiği bildirilmiştir".* [72]

Gazete haberinde İstanbul'un kaderi ile Boğazların kaderinin birlikte olduğu vurgulanmıştır. Boğazların tam anlamı ile serbestlik getirilmesinin İstanbul'un kaybedilmesine kadar büyük zararlara sebep olacağı anlatılmıştır. Hakikaten de Boğazlar ve İstanbul, birçok açıdan stratejik öneme haizdir ve coğrafi konum itibarıyla kader ortaklığı yapmışlardır.[73]

Boğazlar konusunda Türkiye, İngiliz tezini destekleyince, Sovyetler tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. Sovyetler Birliği, Boğazlar rejiminin Karadeniz ülkeleri tarafından belirlenmesini savunduğundan konferans esnasında imzaladığı Lozan sözleşmesini daha sonra onaylamamış, bu bağlamda daha sonra Boğazlar komisyonunda temsilci bulunduramamıştır.[74]

Lozan'da Boğazlar mevzusu, konferanstaki en önemli meseleler arsındaydı. Çünkü Boğazlar birçok ülkenin geçiş güzergahı olarak görülmüş ve Boğazlara dünyanın ana yolu

HISTORY STUDIES
402
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[67] Şen, *age*, s.38
[68]*Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan,* Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. Ankara 1973, s.50.
[69] Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye,* (1928-1923), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1988, 192.
[70]Bilsel, *age*, s. 323.
[71] Bayram Kodaman, "Lozan Hakkında Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 1, Cilt: 4, 1989, s.10.
[72] *İkdam,* 5 Ocak 1923, No:9269,s.1
[73] Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Möntrö'ye Geçiş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt: 15,Sayı:2, 2013, s.133.
[74]Bozkurt, *agm,* s.8; Temmuz'da Lozan Antlaşması'nın imzalanacağı sırada Boğazlar rejimi ile ilgili sözleşme hazırlanmıştı. Montrö Boğazlar sözleşmesi ile kaldırılan sözleşmeye göre; Çanakkale ve İstanbul boğazlarının her iki kıyısı ile Marmara Denizi'ndeki adalar askersiz hale getirilmiş, tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştı. Buna karşılık bu bölgelerin güvenliği sözleşmeyi imza eden devletlere ve Milletler Cemiyeti'nin garantisine bırakılmıştı. Sovyetler, sözleşmeye pek olumlu bakmamıştı. Ama milletler arası bir antlaşmaya imza koyulduğunda bu tanınma manasına geldiği için anlaşmayı imzalamaya karar vermişlerdir. Lozan Antlaşmasında bir Boğazlar komisyonu kurulmuştu fakat bu komisyona Rusya girememişti.(Gürsel, *age*, s.194.)

kıymeti verilmiştir. Bu değerin bilincinde olan İsmet Paşa ve Çiçerin Boğazların görüşüldüğü süreçte her gün bir araya gelmiş ve istişarelerde bulunmuşlardır.[75] Hatta bu görüşmeler esnasında Boğazların açık olup olmaması üzerinde tartışmalar yaşanmıştır.[76] Ayrıca Rusya her zaman Karadeniz'de sağlam bir donanma bulundurmak zorunda kalacaktı.[77] Konferanstaki bu durum Türk-Rus ilişkilerinde bir gerginlik yaratmış ve Curzon'un zaferi olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen kabul edilen Boğazlar rejimi Türkiye'yi Rusya'ya tabi olmaktan kurtarmıştır.

Türkiye'yi yakından ilgilendiren Boğazlar meselesi için Çiçerin,7 Ocak'da Lozan Konferansı'na bir nota göndermiş, Rus Heyet-i Murahhasası'nın Boğazlar Mukavelenamesi'nin müzakeratından hariç bulundurulmasını protesto etmiş ve Boğazlar Komisyonu'nda bulunan bütün devletlerin müzakerelere çağrılmasını tekrar talep etmiştir. Lozan Konferansı'na Rus heyeti temsilcisi tarafından gönderilen nota şu şekildedir:

> "*Konferans katibi bize verdiği cevapta Boğazlar hakkında bir sözleşme projesinin bize gelecek hafta haber verileceğini bildirdi. Adı geçen sözleşmeye bizim katılmamız için hiçbir tedbir alınmadığı için şaşkınlık içerisindeyim.*[78]*Boğazlar meselesi hakkında anlaşmayı amaçlayan Rusya, Ukrayna Gürcistan devletlerinin murahhasları, görüşmelerin başlangıcından itibaren Boğazların idare şekliyle ilgili projelerin ayrıntılı olarak görüşülmesinde ısrarcı davranmışlardır. Adı geçen devletlerin murahhasları, Boğazlar komisyonuna verilen muhtelif projelerin kendileri olmadan incelendiğini ve Boğazlarla ilgili konuların dışında tutulduklarını birçok defa görüşmüşlerdir. Konferans katibinin izahatları bu durumu ispat etmiştir. Bundan dolayı Boğazlar sözleşmesi ile ilgili projeler, Rusya, Ukrayna, Gürcistan murahhasları ile ortak bir tetkik yapılmadan konferansa verildiği takdirde Rusya'nın onları kabul edeceği şüphelidir. Rusya, Gürcistan, Ukrayna, Boğazlarla ilgili herhangi bir projenin Boğazlar komisyonunda temsil edilen devletlerin katılımı ile tetkik edilmesini, tekrar etmeyi vazife olarak kabul eder. Heyet murahhasa komisyonların ve tali komisyonların umumi celseleri dışında yapılacak görüşmelerin devletlerarasında birliği bozacağını ifade eder. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan murahhasları, bahsedilen mevzulara uyulmadığı takdirde Boğazlar komisyonunun çalışmalarının sekteye uğramasında mesuliyet kabul etmez."*[79]

Sovyetler, Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak istemiş ve notada Sovyetler heyet-i murahhasasınca ilgili devletler ile bu konuda izahatta bulunmak için Boğazlar Komisyonunun içtima daveti de talep edilmiştir.[80] Rus Hariciye Komiser Vekili Litvinof 3 Aralık'ta Şikago'da Daily News gazetesi muhabirine, şu şekilde konuşmuştur:

> *"Biz muhâsemâtın*[81] *tekrâr başlayacağını zannetmiyoruz. Fakat herhalde Rusya Türkiye ile beraber bulunacak ve ahvâlin icâb ettiği şekilde ona zahîr ve muavin olacaktır.*[82]

Boğazlar Komisyonu 1 Şubat 1923 Perşembe günü Lord Curzon'un riyaseti altında toplanmıştır. Çiçerin, Vorofski ve Amirel Beherf toplantıda hazır bulunmuşlardır. İsmet Paşa, Türkiye'nin Boğazları yolcu gemilerine açtıklarını, bu bağlamda barışı arzu ettiklerini, Gelibolu'da ve Şarkî Trakya'da askeri kuvvet bulundurmak istediklerinidile getirmiştir. Boğazlara uygulanan usulün Türkiye tarafından kabulünün, Türk kuvvetlerinin başka sınırlamaya uğramayacağı şartına bağlı olduğunu söylemiştir. Bu durumun Türkiye için esas

HISTORY STUDIES
403
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[75]Gönlübol& Sar, *age*, s.51
[76]İsmet Paşa, Boğazları kapalı tutmayı talep etmek, sulh ihtimalinden vazgeçmeye varır şeklindeki konuşmasının ardından Çiçerin, de biz sulh kararındayız. Karadeniz'i feda etmek Rusya aleyhine bir politikadır demiştir. (Selek, *age*, s.347).
[77] Bilsen, *age*, s.323
[78]Mütehayyir: Hayrette kalan, şaşmış.(Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük,* Aydın Kitabevi, Ankara 2002, s.769).
[79] *İkdam*, 12 Aralık 1923, No:9276,s.2
[80] *İkdam,* 15 Ocak 1923, No:9279, s.4
[81]Muhasemat: Düşmanlık.(Develioğlu, *age*, s.668).
[82] *İkdam,* 10 Ocak 1923, No: 9274, s.1

prensip olduğunu dile getirmiştir.[83]Lord Curzon, Boğazların askersizleştirilmesi ile ilgili olarak İsmet Paşa'ya verdiği cevapta şunları dile getirmiştir; Gayri askerî fikrinin Türkiye için yeni bir şey olmadığını ve bunun kabul edildiğini, Sevr Antlaşması'nda 700 kişi kabul edilmiş olan sayının on bin kişiye çıkarıldığını, Trakya ve Gelibolu'da askeri kuvvet bulundurulmasının gereksizliğini dile getirmiştir.[84]

Çiçerin, görüşmelerde müttefikler ile Türkiye'nin karşılıklı fedakarlıklarda bulunduğu, fakat kendisinin bu fedakarlıkların ne olduğunu ve nasıl kabul edildiğini bilmediğini söylemiştir. Rusya'dan bağımsız olarak antlaşma imzalandığı takdirde Rusya'nın serbest hareket edeceğini dile getirmiştir.[85] Çiçerin, müttefikler tarafından Boğazlar konusunda Ruslara müzakereye dâhil olmak imkânı verilmiş olsaydı Rusların desteklerine şahit olacaklarını, Boğazlar meselesini ayrıntılı müzakere edilmek üzere bir mali komisyon oluşturularak bu hatanın önüne geçileceğini bildirmiştir. Çiçerin, Boğazlar mukavelenamesinin Rusya'nın Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın menfaatine zarar getirdiğini, sulh avdetine imkân bırakmamakta olduğunu ve Rusya'yı harp hazırlığına teşvik ettiğini söylemiştir. Ayrıca Boğazlar Meselesi'nin çözümünde konferansın etkisiz olduğunu ve Rusya'nın serbest hareketini muhafaza edeceğini dile getirmiş öte yandan Türkiye'nin de müttefiklere karşı mücadeleye devam edeceğinden ümitli olduğunu dile getirmiştir.[86]

Lord Curzon, Rusların müttefiklerle iletişime geçmek istediklerini yeniden bir mali komisyona ihtiyaç olduğunu söylemiş ve Boğazlara ilgili olarak oluşturulan projenin yalnız kendi fikirleri olmayıp Türkler tarafından da kabul edilmiş olduğunu bildirmiştir.

Rusya'nın Boğazlar sözleşmesini imzalamamasını teessüfle karşılayacaklarını ancak bu durumun geçici olduğunu ifade etmiştir.[87]Ayrıca Ruslara sözleşmenin imzalanması için baskı yapılmayacağı, ancak Rusya'nın sözleşmeyi imzalamalarının doğru olacağını görüp o şekilde hareket edeceğine ümitli olduğunu söylemiştir.[88]

1 Şubatta yapılan Boğazlar ile ilgili görüşmelerin ardından İsmet paşa, müttefiklerin verdiği antlaşma projesinin yirmi altı noktasına itiraz etmesi ile müzakereler kesilmiştir.[89]

3.1.Lozan'da Rus Temsilcisi

4 Şubat 1923'te kesilen Lozan görüşmeleri 23 Nisan 1923'te tekrar toplanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin taleplerine rağmen Sovyet Rusya'nın Boğazlarla ilgili oturumlara katılma ve sözleşmeye imza atma konusunda durumu kesinleşmemiştir. Buna rağmen Vorofski[90], Lozan'da hazır bulunmuş ve müttefiklerin davetini beklemiştir[91]. Vorofski, konferans katibine bir mektup göndermiş ve mektupta; Sovyetlerin temsilcisi olarak muamele

[83] Karacan, *age*, s.235
[84] *Vakit*, 3 Şubat 1923, No:1849, s.1
[85] *İkdam*, 10 Ocak 1923, No:9274, s.1
[86] *İkdam*, 4 Şubat 1923, No:9299, s.1
[87] *Vakit*, 3 Şubat 1923, No:1849, s.1
[88] *İkdam*, 4 Şubat 1923, No:9299, s.1
[89]İsmet Paşa'nın itiraz ettiği konuların başında Musul meselesi vardı. Musul'u adli usul beyannamesi takip etmiştir. Yunanistan'dan tazminat meselesi de yine önemli bir nokta olarak görülmüştür. Yine itiraz edilen konular arasında ayrıcalıklar ve Trakya mevzusu vardı. (Karacan, *age*, s.235; Gürsel, *age*, s.194).
[90] Vorofski, uzun boylu, gözlüklü, sakallı bir adamdı. Çiçerin Lenin gibi sert bakışlı ve ihtilal yüzlü değildi. Tam tersine sıcak ve yumuşaktı. Bütün bunlara rağmen ne İsviçre Hükümeti nede müttefikler bir türlü adama ısınamamışlardır. (Karacan, *age*, s.352).
[91]Babaoğlu, *agm*, s.46.

HISTORY STUDIES
404
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

edilmesini istemiştir. Konferans katibi, Vorofski'ye Sovyetlerin Boğazlar sözleşmesine imza koymaları şartıyla konferansa kabul edileceklerini bildirmiştir. Bu yazışmanın ardından şansını denemek isteyen Vorofski, Rus temsilcisi sıfatıyla Lozan'a gitmiş ve Lozan'da Boğazlar sözleşmesi imzalandığı zaman içtimaya kabul edileceği kendisine bildirilmiştir.[92]

2 Mayıs'ta Rus müşahitleri ve Vorofski, Rusya'nın Boğazlar sözleşmesini imzalamak istemediği sürecte, konferans harici tutulmalarının keyfi bir hareket olduğu konferans katibine bildirilmiş ve bununla birlikte Rus temsilcilerinin konferans haricinde bırakılması için askeri tedbirler alınmasından şikayetçi olmuşlardır.[93] Vorofski ve Rus müşahitleri, Lozan Konferansı'ndan uzak tutulmak istenmiş ve Moskova'dan gelen siyasi bir Rus postası, İsviçre Hükümeti tarafından ülkeye sokulmamıştır. Vorofski'nin İsviçre'den ihraç meselesi, gündemi meşgul etmeye başlamış ve Vorofski'nin Lozan görüşmelerine alınmaması için her türlü diplomatik hileye başvurulmuştur.[94] Sonraki günlerde olaylar iyice içinden çıkılmaz bir hale gelmiş, Vorofski, basına yaptığı açıklamada Rusya'nın konferans dışı bırakılmasını ve İsviçre Hükümeti'nin Rus postasına pasaport vermemesini protesto etmiştir. İsviçre Federal Meclisi, davet eden devletlerin resmi bir açıklaması olmadan Sovyet mümessillerinin siyasi sıfatlarını tanımayacağını bildirmiştir. Vorofski'nin konferansa verdiği notada; Rus temsilcilerin keyfi bir şekilde konferansın dışında bırakılamayacağı beyan edilmiştir.[95] Bütün bunların yanı sıra İsviçre Faşist örgütü de Vorofski'nin yanındakilerle birlikte Lozan'ı terk etmesini istemiş ve terk etmemesi durumunda, zorla sınır dışı edilebileceğini vurgulamıştır[96]. Açıkçası Vorofski ve arkadaşlarını, ne müttefikler ne İsviçre Hükümeti nede İsviçre Faşist örgütü istemiştir.

Chicago Tribün gazetesinden aktarılan bilgilere nazaran müttefikler Rus delegesi Vorofski'yi zorla Lozan'dan ihraç etmeye karar vermiştir. Konferans katibi, Vorofski ile yanındaki katip ve memurların konferansa davet edilmediklerini İsviçre Hükümeti'ne bildirmiştir. İsviçre Hükümeti, Bolşevik memurlarına öteden beri dış ülkelerden gelenlere tanıdıkları imtiyazı tanımak istemedikleri ve Bolşeviklerin memlekete girişine müsaade etmek istemedikleri için konferans katibinden gelen bu tebligat üzerine Vorofski'yi Almanya hududuna kadar muhafaza altında İsviçre'den çıkmaya davet etmiştir.

Rus Hükümeti'nin Boğazlar sözleşmesini imzalaması durumunda Sovyet delegesinin İsviçre'ye tekrar kabulünün uygun görüldüğü dile getirilmiştir. Diğer yandan bütün bu olanlara rağmen Moskova'nın Boğazlar sözleşmesini imzalamak istemediği görülmüştür.[97] Çünkü Türk gazetecisi, Vorofski'nin kaldığı otele gitmiş ve Vorofski'ye Boğazlar sözleşmesini imzalayacak mısınız? Şeklinde soru sormuş, Vorofski'nin cevabı sözleşmenin bu şeklini imza hususunda yetkim yoktur fakat Çiçerin tarafından daha önce ileri sürülen Rus meşru hakları dikkate alınırsa o zaman mesele değişir demiştir[98]. Aslında görüldüğü üzere sözleşmede değişiklik olmadığı sürece Vorofski sözleşmeyi imzalamayacaktı. Bu durum açık bir şekilde Vorofski'yi Lozan'da istenmeyen adam pozisyonuna sokmuştu.

3.2.Sovyet Delegesinin Lozan'da Katli

Sovyet delegesinin İsviçre'den ihraç meselesi aslında Türk heyetini rahatsız etmiş ama tepki çekmemek için düşüncelerini belirtmek istememişlerdir. Basına yansıyan haberlere göre;

[92] *İkdam,* 29 Nisan 923, No:9382, s.1.
[93] *İkdam,* 2 Mayıs 1923, No:9385, s.1.
[94] http//www.ulusal.com.tr.iki Türk şehit. Vorovski. Karlov. 28.10.2019.
[95] *İkdam,* 2 Mayıs 1923, No:9385, s.1
[96] Babaoğlu, *agm,* s.47.
[97] *İkdam,* 11 Mayıs 1923, No:9394, s.1
[98] Karacan, *age,* s.358.

Vorofski Lozan'da Türk heyetinin ısrarıyla kalabilmiştir[99]. Ayrıca yine basında İsmet Paşa'nın Cecile Oteli'nde Vorofski'nin katlinden hemen önce, kendisi ile üç saat boyunca görüştüğü belirtilmiştir. Bu görüşmede büyük ihtimalle Vorofski'nin ihracı konusu görüşülmüş, İsmet Paşa tepkisini dile getirmiş olmalı ki sonrasında Türk heyeti üyeleri arasında bu mevzu uzun uzadıya tekrar görüşülmüştür.[100]

Rus delegesinin Lozan'da istenmemesi, öldürülmesine varan sonuçlara sebep olmuştur. Vorofski'nin öldürüldüğü 10 Mayıs 1923'te Lozan'daki Türk muhabirinden gelen bilgilere göre; Vorofski'nin İsviçreli saldırganlar tarafından katledilmiş ve yanındakilerden iki kişinin yaralandığı bu hadisenin şehirde büyük bir heyecan yarattığı belirtilmiştir. Olay üzerine İsmet Paşa ve Türk Heyeti'nin kaldığı Lozan Palas'ta muhabirlere mahsus telgraf, telefon odaları bir anda dolmuş, dünyanın bin bir köşesine Vorofski'nin akşam saat 9:00 da Cecile Oteli'nde yemeğini yerken Alexi Conradi adında bir genç tarafından öldürüldüğü bildirilmiştir. Vorofski'nin öldürülmeden önce kendisini ziyarete gelen faşistlerle görüşmek istememiş olması cinayette faşistlerin rolü var mı sorusunu akla getirmesine rağmen Lozan Emniyet Müdürü'nün, namusum üzerine yemin ederim ki bu cinayet İsviçreli faşistlerin eseri değildir demesi farklı bir tablo ortaya koymuştur.[101]

Conradi, cinayeti işledikten sonra "Babam ve Annemin intikamını aldım" diye mırıldanmıştır. Cinayeti işledikten sonra katilin kurduğu cümle Tasfir-i Efkar gazetesinde "Bolşeviklerin öldürdüğü abimin intikamını aldım" şeklindedir.[102] Katilin cebinden çıkan mektup bu sözleri doğrulamış, mektupta cinayeti intikam hissiyle işlediğini ifade etmiştir.[103] Ayrıca mektupta Bolşeviklerin ailesini öldürmelerinin yanı sıra servetini mahvettiklerini söylemesi, Vorofski'nin üzerinden Bolşevikleri cezalandırmak istediğini ortaya koymuştur.[104] Bu bağlamda Conradi'nin bir Sovyet yurttaşı olduğu düşünüldüğünde cinayetin, devrim esnasında yaşanan bir hadiseden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.[105]

Bazı kesimler tarafından, emperyalistlerin Vorofski'yi konferanstan uzak tutma çabaları işe yaramayınca farklı yöntemler seçtikleri ifade edilmiştir. Yine bazı kesimler tarafından Lozan'da Rusya'nın Türklerin destekçisi olduğu ve emperyalistlerin bilinçli olarak Türk heyetini yalnız bırakmak amacı ile Vorofski cinayetine sebep olduklarını bu bağlamda Vorofski'nin Türk şehidi olduğunu ifade etmişlerdir.[106] Bu konuda Rus tarihçiler Vorofski'nin Rusya'nın Türkiye'nin yanında yer almasından dolayı öldürüldüğünü dile getirmişlerdir.[107] 11 Mayıs'ta Lozan'da bulunan Türk heyeti, Vorofski'nin öldürülmesiyle ilgili üzüntülerini dile getirmiş ve taziyede bulunmuşlardır. Yaralı olanların durumunun iyiye gitmesi temennisinde bulunmuşlardır.[108] 13 Mayıs'ta Sovyet delegesi Vorofski'nin Lozan'da katli ve arkadaşlarının yaralanması, Lozan Konferansıyla en sıkı alakası olan Türk heyetinde gerçek manada bir üzüntü yaratmıştı.[109]

HISTORY STUDIES
406
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[99] Babaoğlu, *agm,* s.47.
[100] *İkdam,* 11 Mayıs 1923, No:9394, s.1.
[101] *Hakimiyet-i Milliye,* 13 Mayıs 1923, No:813, s.1.
[102] Ergin Koparan, *Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınına Yansımaları, (*AİİT EnstitüsüYüksek lisans Tezi), İstanbul 2010, s.227.
[103] *Hakimiyet-i Milliye,* 13 Mayıs 1923, No:813, s.1.
[104] Tuğluoğlu, *agm,* s.302.
[105] Resul Babaoğlu, "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2019,35(1), ss.95-140.
[106] http//www.ulusal.com.tr.iki Türk şehit. Vorovski Karlov. 28.10.2019.
[107] http//www.aydınlık.com.tr.
[108] *İkdam,* 12 Mayıs 1923, No:9395, s.1.
[109] *İkdam* 13 Mayıs 1923, No:9396,s.1.

Mecdi Sadrettin'in yazdığı makalede belirtildiğine göre; Saat altı buçukta Kanton Hastanesi'nde bulunan Vorofski'nin cenazesi Mantova Mezarlığı'nın kilisesine nakledilmiştir.

Merasimde Türk heyetinden genel sekreter Tevfik Kamil Bey ve siyasi müşavir Hikmet Bey, bulunmuştur. Cenaze merasiminde diğer devletlerin adına hiçbir temsilcinin bulunmaması dikkat çekmiştir.[110] Yalnızca Lozan İtalyan konsolosu, Cecile Oteline giderek son hadiseden dolayı İtalyan Hükümeti'nin ve İtalyan Heyeti'nin üzüntü duyduğunu ifade etmiştir.

Merasimde İsviçre Komünist Fırkası'nın azaları ve Rus Salib-i Ahmer azalarından başka Türk basını adına bir heyet ve bazı Alman ajans mümessillerinden başka kimse bulunmamıştır. Kilisede bulunanlara Tevfik Kamil Bey, Türk Heyeti adına olaydan dolayı teessür ve teessüflerini beyan etmiştir. Akabinde Türk matbuatı namına Velid Bey, Türk matbuatının üzüntüsünü dile getirmiş ve Rus devlet adamlarını öldürerek Rusya'nın imhasının olmayacağını ve bu şekilde emellerine ulaşmak isteyenlerin amaçlarına ulaşamayacaklarından bahsetmiştir[111].

Merasim esnasında mezarlığın içinde bulunan küçük kiliseye kırmızı beze sarılmış olan üstünde birçok çelenk bulunan tabut bırakılmıştır. Üç Türk mümessili İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey birer çelenk göndermişlerdir. Komünist Fırkası'nın kırmızı çiçeklerden yapılmış, Bolşevik alâmet-i fârikası olan kızıl renkte çelenkleri en öne konulmuştu.[112] Vorofski cinayeti'nin akabinde bütün dünya günlerce bu cinayeti konuşmuş hatta bir ara Lozan mevzuları bir kenara bırakılmış, dünya basını bu olaydan bahsetmiştir. Türk ve Rus basını cinayeti siyasi bir hareket olarak görürken İsviçre basını bunun aksini iddia etmiş, cinayetin intikam hırsıyla yapıldığını dile getirmiştir. Bazı gazetelerin bu olayı faşist bir hareket olarak yorumlaması İtalyan başvekili Mussolini'yi şaşırtmış ve "Popolo d İtalia" gazetesine verdiği demeçte bu hareketin faşist bir hareket olmadığını izah etmiştir.[113] Ayrıca bu cinayet, İsviçre'nin uluslararası konferanslar için eskisi kadar güvenli olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmış, Rus ve Türk basını İsviçre'nin yeterli güvenlik tedbirlerini almadığını ifade etmiştir. İsviçre hakikaten Vorofski'nin şahsi çevresinde "konferansa mensup değildir" bahanesiyle hiçbir önlem almamış olaya davetiye çıkarmıştır.[114] Lozan Emniyet Müdürü ise resmi bir heyet sıfatıyla Lozan'da bulunmadıkları için Vorofski'yi koruma yetkilerinin olmadığını ve kendilerine gidip koruma talep etmediklerini izah etmiştir. Vorofski'nin daha önce İsviçre faşistleri tarafından rahatsız edildiklerini bilmediklerini açıklamış ve kendilerini bu şekilde savunmuştur[115]. Büyük ihtimalle Vorofski'nin etrafında güvenlik tedbirleri alınmış olsaydı cinayeti işleyen kişi bu kadar yaklaşıp bu cinayeti işleyemezdi. İsviçre'de bulunan komünistler ise cinayette müttefiklerin arzularına hizmet eden faşistleri suçlamıştır.[116]

Hazin olan cinayet vakasından sonra Lozan'da bulunan İsmet Paşa, için ciddi bir şekilde güvenlik tedbirleri alındı mı? Güvende mi soruları Türk toplumunda merak uyandırmıştır.23. 04. 1923 tarihinde Erkan-ı Hariciye umumi reisi tarafından İcra vekiller heyeti riyasetine çekilen telgrafta İsmet Paşa'ya karşı bir suikast endişesinden ve tedbir alınması gerekliliğinden bahsedilmiştir.[117] Suikastçılar konusunda basında farklı bilgiler verilmiştir. Kıbrıs lakablı bir Rumdan bahsedilirken bir taraftan Ermenilerden bahsedilmiştir. Ermeni patrikhanesi Meclisi Cismani Reisi Mosdiçyan Efendi konu ile ilgili olarak Ermeni menfaatini düşünen hiçbir

HISTORY STUDIES
407
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

[110] Ahmet Hür, *Her Açıdan Lozan Konferansı,* Marmara Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.87.
[111] Babaoğlu, *age*, s.48.
[112] *İkdam,* 16 Mayıs 1923, No:9399, s.1.
[113] Ebru Gür, *Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006, s.212.
[114]Karacan, *agm*, s.360.
[115] *İkdam,* 16 Mayıs 1923, No:9399, s.2.
[116] *İkdam,* 16 Mayıs 1923, No:9399, s.2.
[117] BCA, (Muamelat Genel Müdürlüğü), 030.10.0.0.102.662.5.23.04.1923.

Ermeni'nin buna teşebbüs etmeyeceğini dile getirmiş ve İstanbul Ermenileri'nin kesinlikle olayla ilgisi olmadığını açıklamıştır.[118] Türk diplomatlarına yapılan saldırılar dikkate alınırsa İsmet Paşa'ya bir Ermeni'nin suikast hazırlığı içerisinde olma ihtimali yüksektir. Bütün bu hadiselerin ardından Lozan'da bulunan, İsmet Paşa dahil olmak üzere tüm devlet adamlarında biran önce görüşmeleri bitirip eve gitme isteği doğmuştur.

Sonuç

Lozan Konferansı, Milli Mücadele gibi muazzam bir askeri başarının sonrasında yapılan ve bu başarının karşılığının alınmaya çalışıldığı bir konferanstır. Başta İsmet Paşa olmak üzere Türk heyetinde bulunan herkes başarıdan kaynaklı olarak gururlu gittikleri Lozan'da aynı his ve düşüncelerle karşılanmamışlardır. Onurlu ve gururlu gittikleri Lozan'da Osmanlı Devleti için yenilgiyi ifade eden Mondros Mütarekesi ile karşılanmış ve aynı mütareke ile ağırlanmışlardır.

Boğazlar meselesi, Lozan Konferansı'nda en uzun ve münakaşalı geçen konuların başında gelmiştir. Türkiye'nin Rusya'yı konferansta görmek için çaba sarf etmiş olması, aslında yaşanacakları önceden tahmin edebilme becerisi ile ilişkilidir. Boğazlar Türkiye'nin can damarıydı ve İsmet Paşa'nın söyleyeceği ve söyleyecekleri doğrultusunda yapılacak her şey, vatanın özgürlüğü, akıbeti için bilhassa önem arzetmiştir. Nitekim İsmet Paşa, konferansın yürütücüsü konumunda olan Lord Curzon'un 6 Aralıkta görüşlerini almaya yönelik ısrarcı tutumu karşısında ilk aşamada sessiz kalması yahut milli iradeye yönelik genel şeyler söylemesi dikkatli ve kontrollü gitmek isteyişinin ifadesidir. Paşa'nın Boğazlarla ilgili olarak İngiltere'nin ve Rusya'nın fikirlerini aldıktan sonra konuşmak istemesi bilinçli olarak takip edilmiş bir yoldur.

Konferans esnasında, Boğazlar üzerindeki tarihi İngiliz ve Rus mücadelesi kendini açık bir şekilde hissettirmiştir. Rusların savunduğu kapalılık ilkesi ve İngilizlerin savunduğu açıklık ilkesi tam olarak kendi çıkarları ile ilişkili bir durumdur. Rusya'nın kapalılık tezinin uygulanması durumunda İngiltere'nin Anadolu'da saf dışı kalacağının bilincinde olan Lord Curzon'un, açıklık ilkesini savunan Çiçerin'in, Rus çıkarları için Türk Boğazlarını savunması üzerine, Çiçerin İsmet Paşa'nın kalpağını giymiş sandım şeklindeki ifadesi, Çiçerin'in Türk Boğazlarını savunmasına bir tepki olarak dile getirilmiştir. Madalyonun diğer tarafından bakıldığında İngiliz Avam Kamarası'ndaki görüşmeler, Curzon'un savunduğu açıklık ilkesinin dayandığı sebepleri su yüzüne çıkarmıştır. Sebeplerden biri Rusya'nın Boğazlarda etkili olmasının istenmeyişi ve kontrolün İngiltere tarafından sağlanması isteğidir. Ayrıca İngiliz Kamarası'nda konuşan Captain Wedgwood Benn'in ifadeleri, İngiltere'nin Boğazlar meselesi ile ilgili tavırlarının Osmanlıya olan kinlerinden ve Boğazlar çevresini Türklerden ayırarak özgür bir bölge haline getirmek istemelerinden kaynaklı olduğunu göstermiştir.

Rusya ise kapalılık tezi ile müttefikleri saf dışı bırakmak istemiş, Boğazlarda Türk çıkarlarını savunarak, Karadeniz'de etkili bir güç olmayı hedeflemiş, bu doğrultuda Türkiye'yi kendi istediği gibi yönlendirebileceği bir devlet olarak görmüştür. Rusya'nın bu niyetini sezen İsmet Paşa ve Türk yetkililer, Türkiye'nin piyon olarak kullanılmasına izin vermemiş ve bazı şartlar karşılığında açıklık ilkesini savunmuştur.

Lozan Konferansı'nın ilk safhasında Boğazlar konusu başta olmak üzere çeşitli konularda anlaşmazlıklar yaşanması üzerine kesilen görüşmeler, 23 Nisan 1923'te tekrar toplanmıştır. Görüşmelerin ikinci safhasında Rusya ile ilgili önemli değişiklik olmuştur. Rus temsilcisi Çiçerin yerine Vorofski görevlendirilmiştir. Sessiz, sakin, efendi bir adam olarak tanımlanan

[118] *İkdam,* 16 Mayıs 1923, No:9399, s.2.

HISTORY STUDIES
408
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

Vorofski'ye konferans katibi tarafından gönderilen mektupta; Boğazlar sözleşmesine imza koyulmadığı takdirde görüşmelere kabul edilmeyecekleri bildirilmişti. Mektupta bulunan ifadeler Rus delegenin konferansa kabul konusunda sıkıntı yaşayacağının belirtisi olmuş fakat bu belirtinin, Vorofskiyi ölüme götüren olaylar silsilesinin başlangıcı olduğu tahmin edilememiştir. Vorofski ve Rus müşahitleri günlerce konferansa kabul edilmeyi beklemiştir. Vorofski'nin görüşmelere alınmaması, uzun bir süre bekletilmesi, İsviçre Hükümeti'nin, Vorofski'nin Almanya sınırına kadar sınır dışı edilmesi yönündeki tavrı, tarafsızlığı ile bilinen İsviçre'nin tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Vorofski'nin öldürülmesine yönelik üç görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş intikam alma düşüncesi ile öldürülmüş olma ihtimali ki, Conradi, Bolşeviklerin yakın akrabalarını öldürmesi ile Vorofski üzerinden bütün Bolşevikleri cezalandırdığı düşünülmüştür. İkinci görüş, müttefikler yahut emperyalistler Rusya'yı konferanstan uzak tutamayınca, Bolşevik karşıtı bir tetikçi bulmuş olmalarıdır ki, bu durum cinayetin sebebinin intikam tablosu şekline sokmayı kolaylaştırmıştır. Bazı kesimler ise Türkiye'yi yalnız bırakmak için Rus temsilcisinin emperyalistler tarafından öldürüldüğünü düşünmektedir. Bu ihtimallerden son ikisi emperyalistleri işaret etmektedir ve bunun doğruluk derecesi yüksektir. Çünkü her ne kadar Rusya, konferansta kendi çıkarları için Türk Boğazlarını savunmuş olsa da emperyalistlerin bu durumdan haz almadığı gerçektir. Ayrıca Vorofski'nin katili Conradi, geçmişte yaşadığı bir hadiseden dolayı beslediği intikamı, Lozan sürecinde oluşan ortam gün yüzüne çıkarmış ve intikam hislerini, hem İsviçreli faşistler hem müttefikler hem de Vorofski aleyhinde oluşan gündem körüklemiş, Conradi'ye cinayeti işleme konusunda cesaret vermiştir. Açıkçası başta faşistler olmak üzere müttefikler ve çeşitli kitleler tarafından kışkırtılan ve teşvik edilen Conradi cinayeti işlemiştir. Conradi tetiği çeken el olabilir ama katilleri, Rusya'yı konferansta istemeyen müttefikler, müttefiklerin ağzıyla hareket eden İsviçre Hükümeti ve Vorofski'den haz almayan İsviçre Faşist Örgütü ve onların yarattığı kargaşa ortamıdır. Bütün bunlar Conradi'deki intikam hissini açığa çıkarmış ve imkan yaratmıştır.

Vorofski'nin öldürülmesi ile ilgili en çok dikkat çeken noktalardan biride Rus temsilcisinin cenazesine Türk heyetinden başka kimsenin gitmeyişidir. Bu cinayeti Türk ve Rus basını siyasi olarak değerlendirirken, müttefik devletlerin basınında farklı yorumlar yapılmış, cinayet Lozan'da bir gerginlik ve güvensizlik yaratmış, günlerce gündemi meşgul etmiştir. Bu gerginlik ve güvensizlik Türkiye'ye de yansımış, İsmet Paşa'nın can güvenliğinin olup olmadığı toplumda endişe yaratmıştır. Bu endişeye bağlı olarak İsmet Paşa'da en yakın zamanda görüşmeleri bitirip ülkeye dönmeyi arzu etmiştir.

HISTORY STUDIES
409
Volume 12 Issue 2 A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

Kaynakça

A.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA, (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı),HR.İM.00013.00052.001.22.11.1922.

BCA, (Lozan'da bulunan İsmet ve Refet paşalara suikast girişiminde bulunulacağı) 030.10.0.0.102.662.5.23.04.1923.

B. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi;

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 3. Cilt, 196. Birleşim, 21.02.1923

İngiliz Avam Kamarası Zabıtları

Turkey (PeaceTreaty): HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc 1834-50.

Treaty of Peace HL Deb 28 February 1914 vol 56 cc 426-56.

C.Süreli Yayınlar (Gazeteler): Hâkimiyet-i Milliye, Vakit, İkdam

D. Kitap ve Makaleler, Tezler:

BABAOĞLU, Resul, Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,35(1), 2019, ss.95-140.

BABAOĞLU, Resul "Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2019, ss.44-50.

BERBER, Şerika Gedikli, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazlar Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* C.14, 2016, ss.617-628.

BİLGE, Ali Suat, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

BİLSEL, Cemil, *Lozan,* C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

BOZKURT, Abdurrahman, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)",*Publicand Private International Law Bulletin*, Volume: 37, Issue: 1, ss. 1-28.

ÇALIK, Ramazan, "Lozan Konferansının Alman Basınındaki Yankıları", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,* 6 Ekim 2003, ss. 33-61, Ankara.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi,* Aydın Yayınevi, Ankara, 2002.

DOĞRU, Sami,"TürkBoğazları'nın Hukuki Statüsü:Sevr ve Lozan'dan Möntrö'ye Geçiş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15,Sayı:2, 2013, ss.123-169.

DÜSTUR Üçüncü Tertip, C.5,11 Ağustos 1339- 19 Teşrin-i Evvel 1340.

ERDAŞ, Sadık,"Yüzyıllık Hesaplaşma Lozan'da Boğazlar Sorunu", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu,* 13-15 Kasım 2013, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

GEZALOVA, Yegane, "Lord Curzon Ültimatomunun Lozan Konferansı Sırasında Verilmesi Bir Rastlantı Mıydı*", 90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslar arası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013,* Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

GÖKAY, Bülent, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye, (1928-1923),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1988.

GÖNLÜBOL, Mehmet & Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

GÜLBOY, Burak, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'deki Güç Dengesinin Değişimi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türkoloji Kültürü Dergisi,* c.1, s.1, 2008, ss.125-142.

GÜR, Ebru, *Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları,* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006.

GÜRÜN, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, TTK, Ankara 2010.

GÜRSEL, Haluk, *Tarih Boyunca Türk –Rus İlişkileri,* Baha Matbaası, İstanbul 1968.

HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozak Yayınları, İstanbul 2003.

HASANLI, Cemil, "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyum,* 13-15 Kasım 2013,Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

HÜR, Ahmet, *Her Açıdan Lozan Konferansı,* Marmara Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016.

İVANOVİÇ, Avanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları,* Çev: Hasan Ali Ediz, Birey ve Topum Yayınevi, Ankara 1985.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan,* haz: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

KAŞTAN, Yüksel, "Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu,* 13-15 Kasım 2013,Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

KOPARAN, Ergin, *Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınına Yansımaları*, (AİİT Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

ORAN, Baskın, "Lausanne Barış Konferansı", *Türk Dış Politikası (1919-1980*), C.1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014,s.215-237.

POLAT, Ümmü Gülsüm, "Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53, 2013, ss. 247-266.

KODAMAN, Bayram, "Lozan Hakkında Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 1989,Sayı: 1, Cilt: 4, 1989, ss.6-12.

MERAY, Seha, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler, Cilt 1, YKY, İstanbul 2001.

SELEK, Sebahattin, *İsmet İnönü Hatıraları,* Bilgi Yayınevi, Ankara 2009

ŞEN, Cem, *Stalin Dönemi'nde Türk Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2006.

TOPRAK, SERAP,"1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", *Toplum Bilimleri*, Ocak-Haziran 2011,ss.161-170.

TUĞLUOĞLU, Fatih, "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 53, 2013, ss. 285-328.

TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi,* Pan Yayıncılık, İstanbul 1999.

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan*, 1973, Ankara.

YEL Selma, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi 1923-2008*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

D)İnternet Kaynakları

http//www.aydınlık.com.tr.29.12.2016.

http//www.ulusal.com.tr.iki Türk şehit. Vorovski Karlov. 22.12.2016.